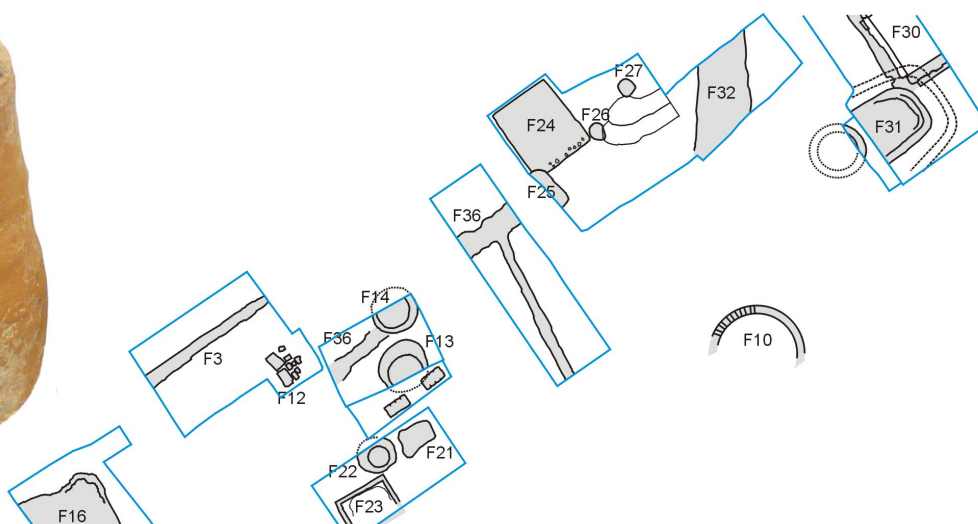

Archeologische Rapporten

Archeologische begeleiding
“De Moriaen”, Grote Markt 29

Archeologische begeleiding “De Moriaan”, Grote Markt 29 in Bergen op Zoom

Archeologische begeleiding “De Moriaan”, Grote Markt 29.

Administratieve gegevens

Gemeente:	Bergen op Zoom
Plaats:	Bergen op Zoom
Toponiem:	Centrum, Grote Markt 29.
Kadastraal:	BGN01 G5628.
Coördinaten:	78.563.800/390.029.880 (centrumcoördinaten)
Objectcode:	MOR
Opdrachtgever:	Dhr.L.Chen, Bergen op Zoom
Uitvoerder:	Gemeente Bergen op Zoom, afdeling ECE, team Cultuur en Toerisme
Bevoegd gezag:	Gemeente Bergen op Zoom
Onderzoekperiode:	7 t/m 18 sep 2009
OM – nummer:	36473
Perioden:	LME -NT
Complexiteit:	huiserf, vroegstedelijke bebouwing.

Medewerkers en vrijwilligers bij het veldwerk:

Alexander van der Kallen
Marco Vermunt
Joost Geling
Ad van Baal

De leden van de Stichting In den Scherminckel hebben gewerkt aan het reinigen, nummeren en restaureren van de vondsten.

Inhoud

1. Inleiding	pag. 6
2. Landschappelijke situatie	pag. 7
3. Historie	pag. 8
4. Eerder verricht onderzoek	pag. 9
5. Onderzoeksvragen	pag. 9
6. Methoden	pag. 10
7. Resultaten van het veldonderzoek	pag. 12
7.1. De sanering en de sloopwerkzaamheden	pag. 12
7.2. Onderzoek tijdens het bouwrijp maken	pag. 15
7.3. Onderzoek tijdens werkzaamheden aan de grote kelder	pag. 20
8. Vondsten	pag. 22
9. Synthese en beantwoording van de onderzoeksvragen	pag. 33
10. Featurelijst	pag. 37
11. Literatuur	pag. 41

1. Inleiding

In de zomer van 2006 werd het restaurant “Indrapoera” op Grote Markt 29 door een brand volledig in de as gelegd. Van het rijksmonument bleven alleen de kelder, een achttal moerbalken en de voorgevel bewaard. De voorgevel en een aantal balken bleken niet meer te restaureren en werden later alsnog verwijderd. Alle opstallen werden na de brand tot op het vloerpeil afgebroken.

Het duurde tot 2009 voordat een plan tot wederopbouw van het “gat in de markt” gereed was. Dit voorzag in de bouw van een restaurant in de vorm van het oudere pand, met een kopie van de originele gevel. Hoewel het plan aanvankelijk uitging van de aanleg van een grote nieuwe kelder die het hele perceel zou beslaan, werd dit onderdeel later weer geschrapt. Wel zou de ondergrond van het achtererf gedeeltelijk worden aangetast door het verwijderen van de oude funderingen van de keuken en achterbouw, alsook door het graven van sleuven, nodig voor het bouwraam. Bovendien bleek de ondergrond licht vervuild met onder andere lood. Voor de herbouw was een sanering van (de toplaag van) het terrein noodzakelijk.

Het archeologische onderzoek werd uitgevoerd in de vorm van een begeleiding, verdeeld in drie fasen: een archeologische begeleiding tijdens de sanering, waarbij ruim een halve meter grond werd afgegraven; een begeleiding bij het uitgraven van restanten van het restaurant, zoals oude vetbakken en een keldertje onder de keuken; en een begeleiding van het bouwrijpmaken.

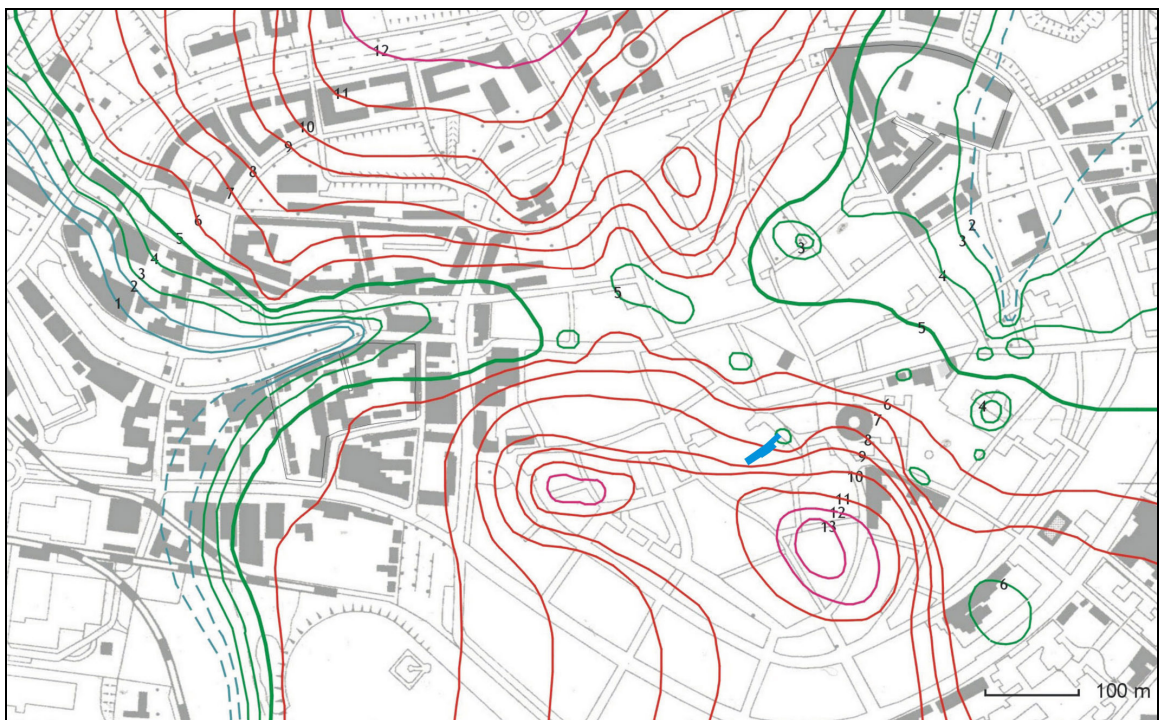
Afb.1. Het achtererf van De Moriaen, na de brand, gezien in de richting van de Grote Markt.. Tijdens de opname was de voorgevel nog aanwezig, maar deze is kort daarna afgebroken.

2. Landschappelijke situatie

Het perceel grote Markt 29 ligt aan de westzijde van de Grote Markt van Bergen op Zoom. Het perceel is ruim 9,60 meter breed en 46 meter lang. Het oppervlak dat na de brand onderkelderd was, bedroeg 127 m², het achtererf met de voormalige achterbebouwing was 256 m² groot. Het is een van de typische langgerekte smalle percelen aan de Markt, die westwaarts grenzen aan de percelen van de Potterstraat. De ondergrond bestaat uit leemhoudend pleistoceen zand (lagenpakket van Tegelen in de formatie van Waalre) met dekzandafzettingen, gevormd in de laatste fase van de laatste IJstijd (formatie van Boxtel). Plaatselijk komen hier ook jongere, holocene eolische zandafzettingen voor.

Het terrein ligt op de uiterste noordflank van een hoge helling, waarvan de toppen onder de Hoogstraat en Lindebaan liggen (13 meter +NAP). Deze helling maakt op zijn beurt deel uit van de noord-zuid gerichte pleistocene zandrug van Ossendrecht tot Lepelstraat (de Westbrabantse steilrand, ook wel "Brabantse Wal" genoemd). Ter hoogte van de huidige Grote Markt bevindt zich een pleistoceen erosiedal in de zandrug, met aan weerszijden relatief steile hellingen. Het lage terrein in dit dal had een maaiveld op ongeveer 6 meter boven NAP en was oorspronkelijk met veen bedekt. Dit terrein werd in de vroegstedelijke periode drooggemaakt en opgehoogd.

Ook heden is het hoogteverschil in de Grote Markt nog aanzienlijk. Het laagste punt ligt in de noordoostelijke hoek. Zowel in westelijke als zuidelijke richting stijgt het maaiveld. Het maaiveld bij de voorgevel van Grote Markt 29 lag vóór de stedelijke ontwikkeling (vanaf de 13de eeuw) op ongeveer 8 meter +NAP. Nu is dat door de vele laatmiddeleeuwse ophogingen iets meer dan 10 meter +NAP. Westwaarts liep het maaiveld in oorsprong op tot ruim 9,50 meter +NAP. Ook hier is door ophoging het maaiveld gestegen tot ongeveer 11,50 meter.

Afb.2. De hoogtelijnen-reliëfkaart van de binnenstad, met de onderzoekslocatie (rechts van het midden) in blauw.

3. Historie

In de binnenstad werden bij diverse opgravingen en waarnemingen talrijke sporen van voorstedelijke bewoning ontdekt. Deze lagen steeds op de randen van de hellingen, met name op de zuidelijke helling aan de zuidzijde van de stadskern. In de Romeinse tijd was er een rituele offerplaats achter de Grote Kerk, maar sporen van bewoning zijn buiten het terrein van de kerk nog niet gevonden. In de Vroege Middeleeuwen (7de-9de eeuw) was er waarschijnlijk wel enige bewoning, maar de precieze plaats kon nog niet aangewezen worden. In de 11de en 12de eeuw was er sprake van akkerbouw ter hoogte van de Zuidmolenstraat (140 meter ten westen van Grote Markt 29) en van een groot akkercomplex langs de Kloosterstraat-Koepelstraat. Deze laatste strekte zich uit tot achter de Grote Kerk.

Aangenomen wordt, dat het marktplein op het einde van de 12de eeuw of het begin van de 13de eeuw zijn ruimtelijke beslag heeft gekregen door het maken van rooilijnen aan de noord-, west- en oostzijde. De zuidwand van de markt lag toen waarschijnlijk verder zuidelijk dan tegenwoordig. In de vroegstedelijke fase waren de Fortuinstraat (eerst nog Oude Potterstrate genoemd), Hoogstraat en Kremerstraat waarschijnlijk de belangrijkste en oudste straten. In een acte van 1212 wordt de stad aangeduid als een van de twee “oppida libera” (Bergen op Zoom en Breda). De werkelijke verlening van rechten dateert van kort daarvoor. De overgang van nederzetting naar stad vond al aan het begin van de 13de eeuw plaats, maar aanvankelijk traag. Op basis van archeologische gegevens blijkt dat de verstedelijking na 1250 in een stroomversnelling kwam.

Aangenomen wordt, dat de huidige Potterstraat pas in de late 13de eeuw aangelegd werd. Aanvankelijk heette ze de Nieuwe Potterstraat. De erven van de panden aan de westzijde van de Grote Markt liepen aanvankelijk verder naar het westen door dan tegenwoordig. De omgeving van de Lindebaan vormde een barrière, omdat dit de top van een hoge zandheuvel was, die in de 13de eeuw overlast gaf door zandverstuivingen. De sporen daarvan werden eerder gevonden in de Zuidmolenstraat, waar oude bewoningssporen door een meterdik stuifzandpakket werden afgedekt. Het stuiven ontstond door het afplaggen en door grondwaterpeildaling tijdens het wordingsproces van de vroege stad in de 13de eeuw. Dit deel van de stad is daarom relatief laat tot ontwikkeling gekomen.

Over de geschiedenis van de afzonderlijke panden is niets bekend vóór 1397, het jaar waarin oudere archieven in de stadsbrand verloren gingen. De bronnen uit de 15de eeuw zijn tamelijk summier. In 1404 stond er in elk geval al een huis op de onderzoekslocatie, zoals vermeld in de verkoopacte van het noordelijke buurpand. De oudste naamsvermelding dateert uit 1430 en spreekt van een huis en erf, genaamd “De Moer” (Moor). Jan Lachaart, Heinrick Cortrock, Diric Dircx en Willem Dircx verkochten het aan een zekere Henric Mattheuszone. Het erf strekte zich uit “tote Nieuwe Potterstrate toe”.

In een verkoopacte van 1457 werd het pand “Moriaenshoofd” genoemd.

Vanaf de 16de eeuw worden wat meer details vermeld. Bij de verkoop in 1516 is sprake van “huis en erf de Moriaenshoofd met achterhuis en stal”. De eigenaar werd Jan Derkinderen, “apothecaris”. Aan de zuidzijde stond (en staat) het pand “De Gans”. Dit had zelf geen achtererf, want het achterste gedeelte van het tweede buurpand, Sint Geertruid, grensde aan het erf van het Moriaenshoofd. De Gans lag dus helemaal ingesloten tussen de twee buurpanden.

In 1521 werd het huis Sint Geertruid aan de noordzijde begrensd door “gang en achterhuis van de Moriaen”. Waarschijnlijk gaf deze gang toegang tot de Potterstraat.

In 1546 blijkt het huis ingestort te zijn. “Huis De Moriaen is voren van boven tot beneden door quade onderhoudenisse, reparatie ende anders neergevallen en blijft zo liggen tot grote schande en confusie deser stadt”. Het stadsbestuur eist dat de gevel herbouwd wordt anders zal zij dat zelf doen en de kosten bij de renteniers verhalen.

In 1560 is alles weer bij het oude. Het pand “Moriaen” wordt verkocht, bestaande uit “huis en erve, twee achterhuizen, een borneput, hof en grond”.

In tegenstelling tot de eigenaren is er over de bewoners vrijwel geen informatie. Vaak werden huizen verhuurd. Aangenomen wordt dat De Moriaan een winkelfunctie aan de Markt had.

In het recentere verleden was het huis daadwerkelijk een winkel. In 1937 was er de patisserie van J.H. van Dungen gevestigd. Op het einde van de 20ste eeuw startte de familie Chen er een Chinees-Indisch restaurant, genaamd Indrapoera.

4. Eerder verricht onderzoek

Aan de westzijde van de Grote Markt is tot op heden geen archeologisch onderzoek verricht. Bij de bouw van het theater “De Maagd” in het inwendige van de parochiekerk H.Maagd Maria ten hemel Opneming, in 1988-1990, werd geen enkele vorm van onderzoek gepleegd. Bij het graven van de orkestbak en de zaal werd het bodemarchief volledig verstoord.

Een archeologisch onderzoek achter Fortuinstraat 1 in december 2009 bracht resten van een achterwoning uit de 13de eeuw aan het licht¹. Het bijbehorende erfje werd aan de westzijde begrensd door een sloot, die omstreeks 1300 was gedempt. Waarschijnlijk was deze sloot gegraven na de aanleg van de Potterstraat, om de tussenliggende grond in twee helften te verdelen.

Het onderzoek toonde aan dat er nog veel vroegstedelijke sporen onder de erven verborgen moeten liggen.

Belangrijk voor de reconstructie van het verleden is ook het graafwerk, dat in 1996 werd uitgeverd voor de ingang van het noordelijke buurpand, “Residence De Draak”, ofwel de voormalige pastorie. Daarbij werden tal van ophogingslagen gevonden. De oudste ervan bestond uit een grijze zandlaag uit de 12de eeuw. Het is niet geheel zeker of dit een akkerlaagje is geweest. Daarop bevonden zich verschillende lagen van geel en grijs zand uit de eerste helft van de 13de eeuw, waarschijnlijk nivelleringslagen van het oudste marktveld. Dezelfde lagen werden nogmaals in 2002 gedocumenteerd, tijdens het vervangen van de riolen op de Markt. Op het einde van de 13de en in het begin van de 14de eeuw werden de dikste ophogingslagen aangebracht.

5. Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen luiden:

1. Zijn er op het achtererf van De Moriaan sporen van een voorstedelijke bewoning aanwezig?
2. Zijn er aanwijzingen voor akkerbouw in de voorstedelijke fase op dit terrein?
3. Zijn er sporen aanwezig die in verband kunnen worden gebracht met de eerste uitgifte van percelen aan de westkant van het marktplein?
4. Zijn er resten van een achterbebouwing uit de late middeleeuwen aanwezig?
5. Kan iets gezegd worden over de beroepen die in het pand werden uitgeoefend aan de hand van het (mogelijk) aan te treffen huishoudelijke afval?

¹ Vermunt 2010

6. Methoden

Een archeologische begeleiding geeft beperkingen aan het onderzoek en verkleint de kans op het vinden van antwoorden op de onderzoeksvragen. Het gaat immers niet om een gewone (vlakdekkende) opgraving, maar om waarnemingen en beperkt onderzoek tijdens grondwerkzaamheden. Een eerste fase bestond uit het begeleiden van de sanering, van 7 tot en met 10 september 2009. Daarbij werd het terrein een halve meter verlaagd. Een deel van het achtererf, direct achter het buurpand “De Gans” kon toen echter nog niet uitgediept worden vanwege de aanwezige stutten. Ook lag er nog een deel van de vloer van het restaurant.

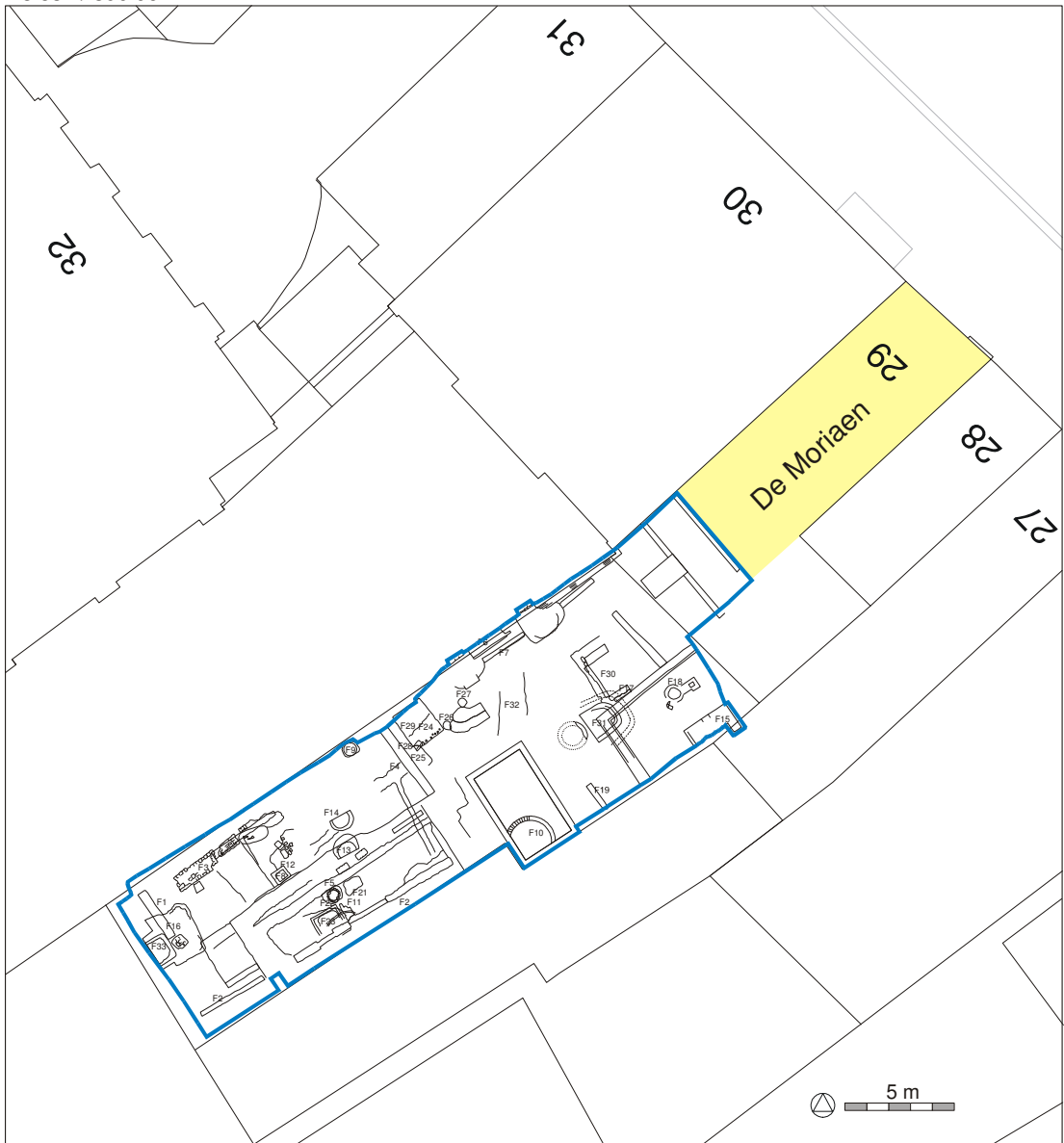
Tijdens het ontgraven werden sporen zoals funderingen blootgelegd, schoongemaakt en gefotografeerd en ingemeten.

In de tweede fase werden het keldertje onder de keuken, het nog aanwezige vloergedeelte en allerlei andere funderingsresten uitgebroken en afgevoerd. Tijdens dit werk, dat duurde van 11 tot 14 september, konden diverse profielen worden getekend.

In een laatste fase, in het voorjaar van 2010, werden de ontgravingen voor het maken van het balkenrooster van de nieuwbouw begeleid. Hierbij kwamen diverse sporen aan het licht, die uitgebreid konden worden bestudeerd.

Tenslotte werden waarnemingen verricht tijdens het blootgraven van het kelderdek aan de voorzijde van het pand.

78.537 / 390.061

78.585 / 390.008

Afb.2. Het perceel van het afgebrande pand De Moriaen. Het gele gedeelte is de nog bestaande kelder. Het blauw omlijnende gedeelte omvat de voormalige aanbouwen en het achtererf. Hier vond de archeologische begeleiding plaats.. Alle aangetroffen sporen zijn weergegeven.

7. Resultaten van het veldonderzoek

7.1. De sanering en de sloopwerkzaamheden

Tijdens de sanering werden diverse funderingen blootgelegd (F1 t/m F4), die waarschijnlijk bij een achterhuis van De Moriaan hoorden. De muren F1 en F4, beide noord-zuid gericht, zouden de begrenzing kunnen vormen van een bouwwerk dat 14 meter lang was. Het muurwerk bevatte veel hergebruikte stenen. De kleinste steenformaten (4 x 8 x 17,5/18 cm) wijzen op een datering in de 16de of 17de eeuw. Van de bijbehorende noordmuur waren slechts kleine fragmenten zichtbaar onder de bestaande erfscheiding met het buurpand.

Onder het gesloopte keukenblok tegen de zuidelijke perceelsgrens kwamen eveneens resten van muurwerk tevoorschijn. Een merkwaardige steens dikke muur (F2) dateert uit het einde van de 15de of uit de 16de eeuw en zal bezwaarlijk een zijgevel van een pand gedragen hebben. Eerder lijkt het een tuinmuur. Parallel daaraan, op 2 meter afstand, lag een puinspoor (F5). Daarvan waren zowel oost- als westzijde door latere werkzaamheden verstoord. Mogelijk vormden de beide smalle muurtjes een gang van het achterhuis, zoals genoemd in 1521.

Beduidend ouder was het spoor F3, een fragmentarisch bewaarde bakstenen fundering, waarvan het steenformaat (6 x 11 x ? cm) op een datering in de 14de of eerste helft van de 15de eeuw wijst. De stenen waren in zand gelegd. Ten zuiden daarvan bevond zich een kleine vierkante poer, bestaande uit halve bakstenen rond een kern van zand (F8). De oriëntatie van deze poer was hetzelfde als van F3 en beide zouden een restant kunnen zijn van een ouder achterhuis.

Al deze funderingen waren gelegd in een laag van grijs zand (F35), die op basis van het vondstmateriaal uit de 14de eeuw moet dateren. Tijdens het zorgvuldig opschaven van het vlak nadat de vereiste saneringsdiepte was bereikt, werd geen jonger vondstmateriaal aangetroffen.

De gesaneerde bovenlaag (een pakket van 50 cm) bevatte alleen verstoringen uit de 20ste eeuw.

Andere sporen in dit gedeelte van het terrein waren twee beerkuilen (F16 en F33) en een kleine beerton (F9). De twee beerkuilen lagen onder de muur F1. De grootste van de twee was 2,50 x 2,50 meter groot en gevuld met berig zand, secundair doorgraven. Waarschijnlijk gaat het om een kuil voor het ruimen van een stenen beerput onder het pand zelf. De vondsten dateren uit het eerste kwart van de 15de eeuw. De onderliggende oudere kuil F33 was 1,25 meter breed, maar dateerde eveneens nog uit het eerste kwart van de 15de eeuw. Een groot gedeelte ervan lag buiten de sanering.

Beerton F9 bestond uit een houten tonnetje met ijzeren hoepels, met een inwendige doorsnede van 68 cm en een oorspronkelijke hoogte van ongeveer 1 meter. De vulling ervan dateerde uit de tweede helft van de 17de eeuw en was daarmee een van de jongste sporen op het terrein. De ton zat waarschijnlijk onder een toilet van het achterhuis.

Tijdens het slopen van de vloeren in de zuidoostelijke hoek van het erf (in feite achter het buurpand De Gans) werd een L-vormige fundering gevonden (F17). De stenen daarvan (4 x 8 x 16,5/17 cm) wijzen op een datering in de 17de eeuw. Het muurwerk lijkt onderdeel te zijn geweest van een aanbouw of erfbegrenzing achter het zuidelijke buurpand, het huis De Gans. Binnen deze muren bevond zich ook een waterput (F18). Van deze put, die met puin gevuld was, konden geen steenformaten worden gemeten. Waarschijnlijk gaat het om een put uit de 16de eeuw, behorend bij het huis De Gans. Iets ten zuiden van de waterput bevond zich een klein waterkeldertje van 1,50 x 2,50 meter, overwelfd en waterdicht opgebouwd uit kleine stenen in tras (F15). De datering is waarschijnlijk 18de eeuw. Ook deze zal bij De Gans hebben behoord.

Bij het verwijderen van overige funderingen van het restaurant werden nog diverse oudere muren en sporen gevonden. Tegen de noordgrens van het erf kwam een fundering tevoorschijn van tamelijk grote bakstenen (5 x 10,5 x 21,5/22 cm) en vier versnijdingen aan de zuidzijde (F6). Deze muur was op

verschillende plaatsen vernietigd bij het maken van betonnen poeren voor een uitbreiding van het restaurant. De datering ligt waarschijnlijk in de tweede helft van de 14de eeuw.

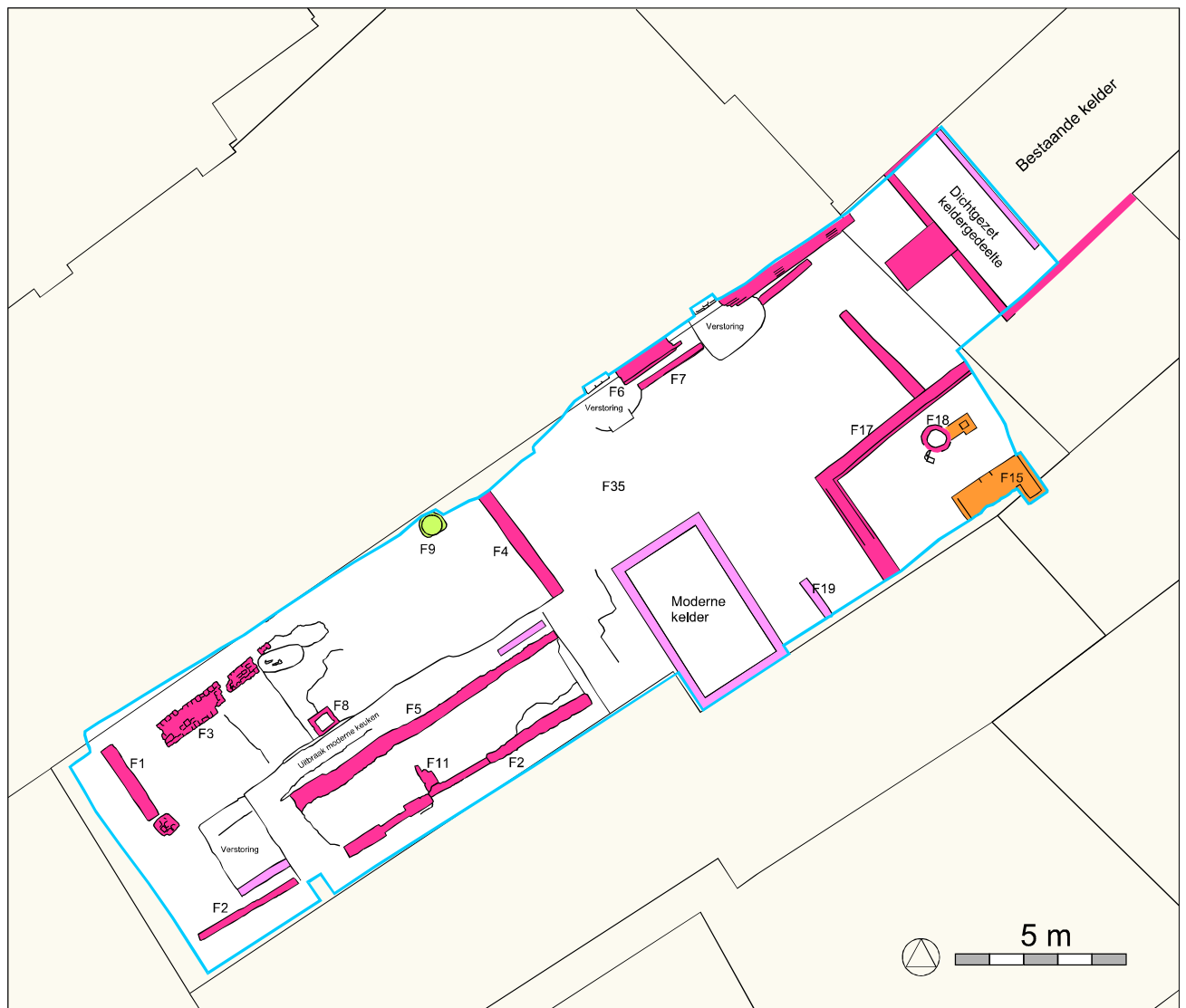
Parallel hieraan lag een steens breed muurtje (F7) waarvan de functie niet duidelijk is. Het was even diep gefundeerd als F6 maar van grotere stenen (5 x 12 x 25 cm), wat op een datering in de 14de eeuw wijst. Het zou kunnen gaan om de funderingen van houten zijwanden van een pand, waarvan de verticale dragende delen op poeren waren gefundeerd. In dat geval zou de muur F6 als een opvolger van deze wandconstructie beschouwd kunnen worden. Bij gebrek aan meer sporen blijft dit echter een veronderstelling.

Tegen de zuidelijke bouwmuur van de voormalige restaurantkeuken, op het midden van het achtererf, was een kleine kelder gebouwd, inwendig 2,50 x 4,75 meter. Waarschijnlijk dateerde deze uit het begin van de 20ste eeuw. Tijdens het uitbreken van de keldervloer werd een ronde gemetselde beerput gevonden (F10). De beerput was gemetseld van bakstenen met een formaat van 4 x 9 x 18 cm, wat wijst op een datering in de 16de eeuw. Dit werd ondersteund door de vondst van enkele fragmenten rood aardewerk uit de puinvulling. De put, die een inwendige doorsnede van 1,75 meter had, kon echter niet verder onderzocht worden, omdat het volume van de uitgebroken kelder direct weer met zand werd gevuld.

Als laatste kan nog de bestaande kelder worden vermeld. Deze kelder is ruim 5 meter breed en bedekt met een tongewelf waarvan de as haaks op de straat ligt. De westelijke afsluitende wand is een secundaire dichtzetting, hetgeen inwendig al was opgemerkt vóór de graafwerkzaamheden. Bij het verwijderen van de vloeren kwam een keldergedeelte aan het licht dat zich nog verder uitstrekte. Het bleek dat de kelder ruim 1,80 meter was ingekort, vanwege het leggen van een gresbuis (riool), waardoor een deel van het gewelf moest worden doorbroken. Midden in de achterwand was oorspronkelijk een opening met glijgoot gemaakt. Oorspronkelijk was de kelder 16,70 meter lang en op de gebruikelijke manier toegankelijk via een trap aan de straatzijde. Later was die toegang dichtgemaakt en vervangen door een luik met trap onder de restaurantvloer.

De baksteenformaten van het keldergewelf en de keldermuren (4,5 x 9 x 18 cm) wijzen op een bouw in de 16de eeuw. De verkorting dateert uit de 20ste eeuw.

De bestaande kelder verving overigens een oudere constructie (zie onder).

Afb.3. De sporen in vlak 1, gedocumenteerd tijdens en na de sanering.

7.2. Onderzoek tijdens het bouwrijp maken

In verschillende sleuven werd een relatief groot aantal sporen aangetroffen, die dankzij de beschikbare tijd goed onderzocht konden worden. Ook werden er diverse profielen ingemeten.

Afvalkuilen en putten

Direct ten oosten van muur F4 bevonden zich twee rechthoekige beerkuilen (F24 en F25). Kuil F25 was de oudste en dateerde op grond van vondsten uit de vulling (beer vermengd met zand) uit het eerste kwart van de 15de eeuw. De kuil lijkt te horen bij de muur F6 vanwege de noordelijke grens, vlak langs deze muur. De kuil was 1,50 x 1,80 meter groot en slechts over een hoogte van 30 cm bewaard gebleven.

F24 werd deels doorsneden door een kleinere beerkuil (F25). Deze had een vulling van berig zand, gemengd met scherven uit de tweede helft van de 16de eeuw. Deze kuil lag pal tegen de muur F4, wat een aanwijzing kan zijn dat F4 de oostwand van een achterhuis was en dat de beerkuilen op een open erfje lagen tussen het voorhuis en het achterhuis.

Dicht bij de ingang van de bestaande grote kelder werden delen gevonden van een rechthoekige gemetselde bak (F30). Vermoedelijk gaat het om een beerput. Het metselwerk bestond uit grote stenen, formaat 5,5 x 14 x 27 cm, wat een datering op het einde van de 13de eeuw of de eerste helft van de 14de eeuw aannemelijk maakt. De bak was uitwendig 3 meter breed. De oostelijke wand lag buiten het waargenomen gebied. In de bak was secundair een nieuwe bak gemaakt door het opmetselen van muren (klampen) tegen het oudere metselwerk. Deze stenen dateerden uit de 16de eeuw (4 x 8 x ? cm). De vulling bestond volledig uit puin, vermengd met enkele scherven rood aardewerk uit de tweede helft van de 16de eeuw. De bodem van de vulling werd echter niet bereikt.

Ten zuidwesten van deze beerput bevond zich een merkwaardige, enigszins hoekige kuil, waarvan de wanden inwendig met een dikke leemlaag waren afgestreken (F31). De kuil was meer dan een meter diep, aangelegd vanuit de verstoorde bovenlaag van het terrein, en liep naar onder spits toe. Vondstmateriaal uit de vulling/demping van de kuil dateerde uit de 18de eeuw. De functie ervan is niet duidelijk. Aan de westzijde was dóór de kuil een ronde put opgemetseld met stenen van 4,5 x 8 x 18 cm, mogelijk een waterput.

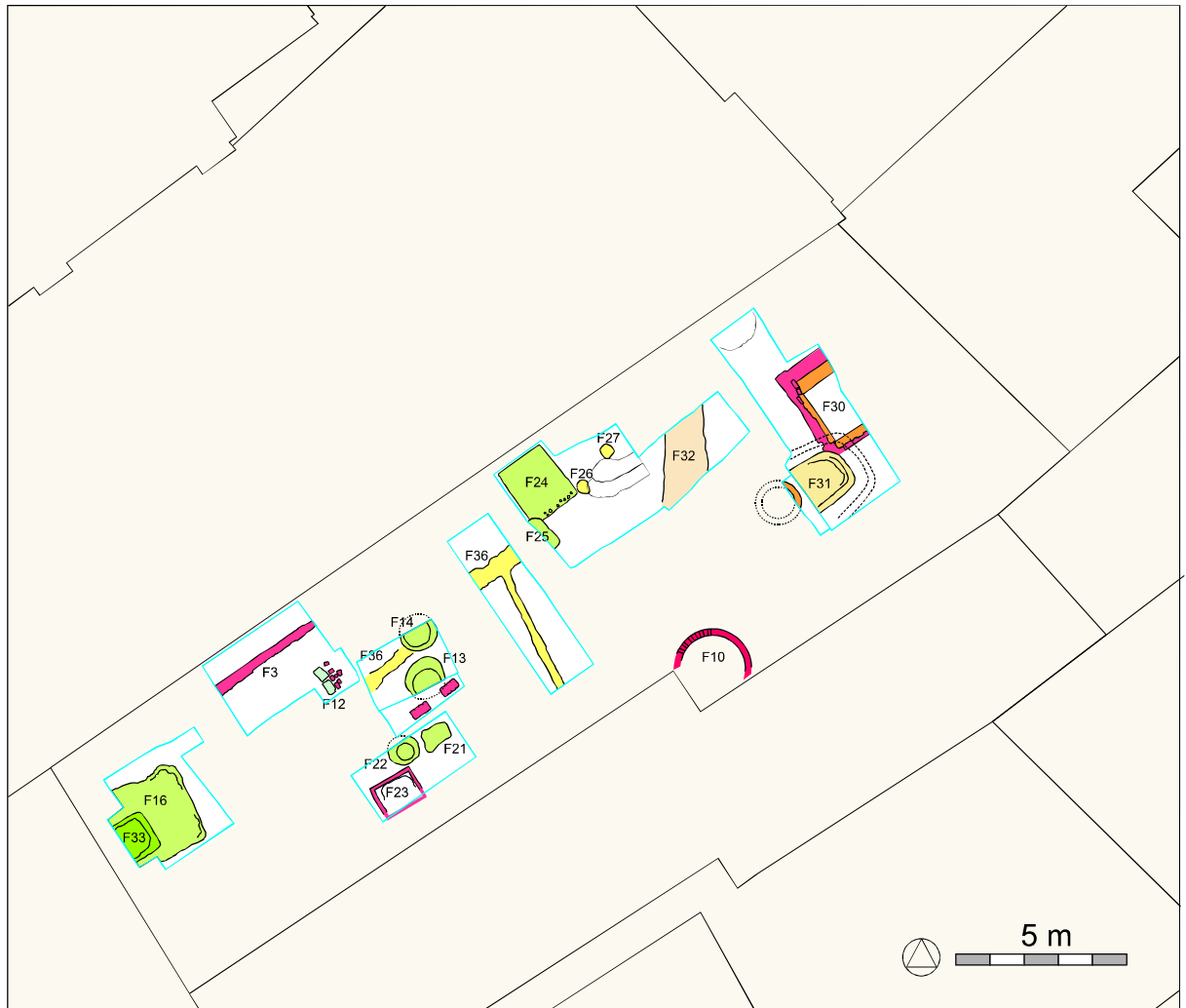
Iets verder naar achteren op het terrein kwamen in diverse ontgravingen sporen van afvalkuilen tevoorschijn. Deze werden zorgvuldig ontgraven en onderzocht. Het gaat om drie ronde kuilen (F13, F14 en F22), een kleine rechthoekige kuil (F21) en een rechthoekige gemetselde afvalbak (F23). De twee ronde kuilen F13 en F14 werden dicht bij elkaar ingegraven vanuit het zelfde niveau van sterk gelaagde ophogingen van geel en grijs zand, 20 centimeter onder het saneringsniveau en ruim 70 centimeter onder het maaiveld van het erf voorafgaande aan de sanering. Het was duidelijk zichtbaar dat het kleine houten tonnetjes geweest waren, met een doorsnede van 85 centimeter. Er waren tenminste twee tonnen op elkaar gestapeld. Beide tonputten bevatten een bodemlaag van beer, met vondstmateriaal dat in het einde van de 13de eeuw gedateerd wordt. Daarboven bestond de vulling uit gelaagd grijs zand. Hierin werd een zilveren penny van Edward I gevonden, geslagen te Londen in de periode 1272-1307.

Naast tonput F13 lag een rij van grote bakstenen (formaat 6,5 x 12 x 24 cm), die waarschijnlijk te maken hebben met het stortgat op die put.

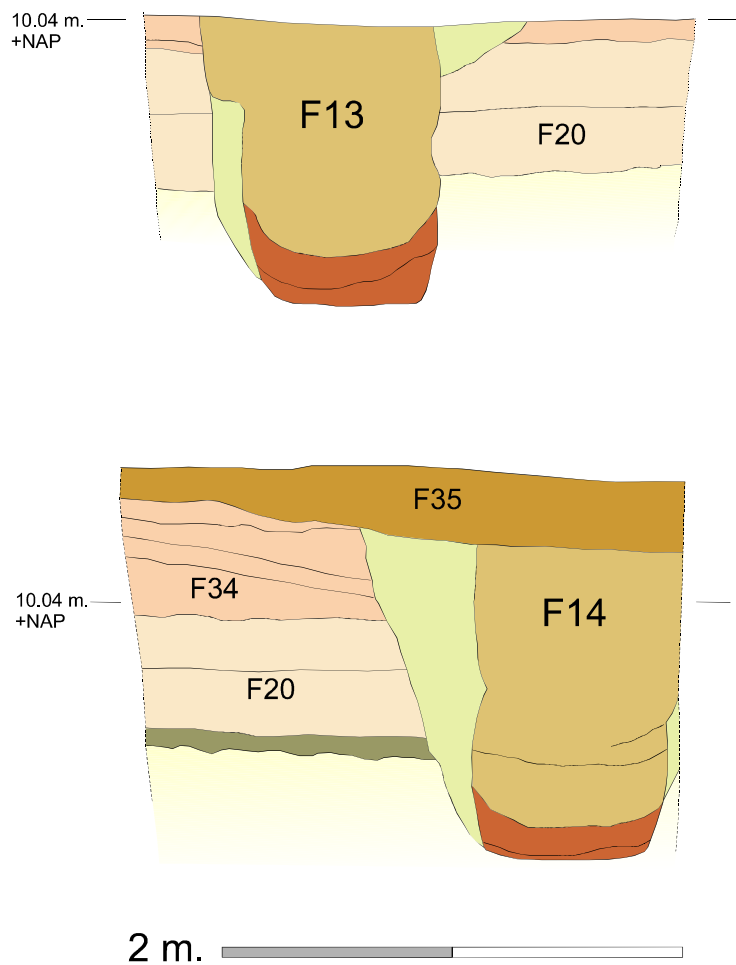
Het derde tonputje F22 was met een doorsnede van 50 cm beduidend kleiner. Deze stond op een krans van baksteenbrokken (formaat 6 x 11,5/12 x ? cm). De onderkant lag ruim een meter hoger dan van de ander twee tonputten. Ook de vulling was jonger: eerste helft van de 14de eeuw.

Het rechthoekige afvalkuiltje F21 was amper 50 x 75 cm groot maar bevatte een berige vulling met veel vondstmateriaal, daterend uit het einde van de 13de en het begin van de 14de eeuw. Ook deze kuil was vanuit een hoog niveau ingegraven maar vrij ondiep.

Een vijfde put (F23) tekende zich direct onder het saneringsvlak als een ronde kuil af. Bij het verdiepen werd de rand gevonden van een gemetselde bak, uitwendig 1,05 x 1,30 meter groot. Het halfsteens werk bestond uit stenen van 7 x 14 x 26,5/27 cm, in leem gemetseld. De bak was ongeveer 80 cm diep en aangelegd vanuit hetzelfde niveau als de tonputten F13 en F14. De vulling bestond uit een dunne laag beer, die dieper reikte dan de onderste steenlaag. De vondsten hieruit dateren uit het eerste kwart van de 15de eeuw, veel jonger dan de bouw van de put zelf. Zeer opmerkelijk is het feit, dat een scherp uit deze put bleek te passen aan een voorwerp uit beerkuil F16, 6 meter daar vandaan. Kuil F16 zou dan een resultaat kunnen zijn van het ruimen van beerput F23.

Afb.4. De sporen in vlak 2, gedocumenteerd bij het bouwrijp maken.

Afb.5. Doorsneden door de tonputten F13 en F14. Naast F14 is nog een restant van het oudste antropogene niveau bewaard (onder ophogingslaag F20). De donkere lagen in beide tonputten is de berige vulling; daarboven bevindt zich de demping.

Afb.6. Opname van de gemetselde beerput F23, in noordelijke richting.

Greppels, kuilen en ophogingslagen

In diverse ontgravingen werden sporen gevonden van greppels en kuilen.

De greppel F32 valt op door zijn richting (noord-zuid), die afwijkt van de perceelsstructuur, en werd 35 cm diep in de onderliggende humuspodzol gegraven. De vulling ervan dateert uit de eerste helft van de 13de eeuw, samen met wat ouder materiaal zoals Andenne en Pingsdorf aardewerk. Het is niet uit te sluiten dat het in oorsprong nog gaat om een oudere (12de eeuwse?) ontginningsgreppel van vóór de aanleg van het marktplein, die in de 13de eeuw werd gedempt.

Onder de beerkuil F24 werden twee paalkuilen (F26 en F27) aangetroffen. Zij waren ingegraven vanuit een pakket van grijs zand, dat op basis van het scherfmateriaal uit de eerste helft van de 13de eeuw dateert. In de paalkuilen zelf bevond zich geen vondstmateriaal.

Ten westen van de muur F4 kon een profiel van 5,40 meter lengte worden getekend, over bijna de volledige breedte van het perceel. Dit oostprofiel toont een aantal interessante details. De natuurlijke ondergrond van loodzand (uitspoelingshorizont van een humuspodzol) daalde in zuidelijke richting. Een klein laagje van grijs zand is een esdekje of een egalisatie uit de 12de eeuw.

Hierover werd een pakket van homogeen beige zand gedeponeerd (F20), aan de noordzijde begrensd door een greppeltje (F36). Later werd een tweede beige zandlaag gestort, nu aan de noordzijde afgeschoeid met een plaggenwallekje. Het greppeltje F36, niet meer dan 70 cm breed, werd ook nog naast het tonputje F14 waargenomen. De minimale lengte van de greppel bedroeg dus 6 meter. Ter hoogte van het getekende profiel was haaks op de greppel een smaller greppeltje gegraven. Het geheel maakte de indruk een rechthoekig stuk grond af te bakenen.

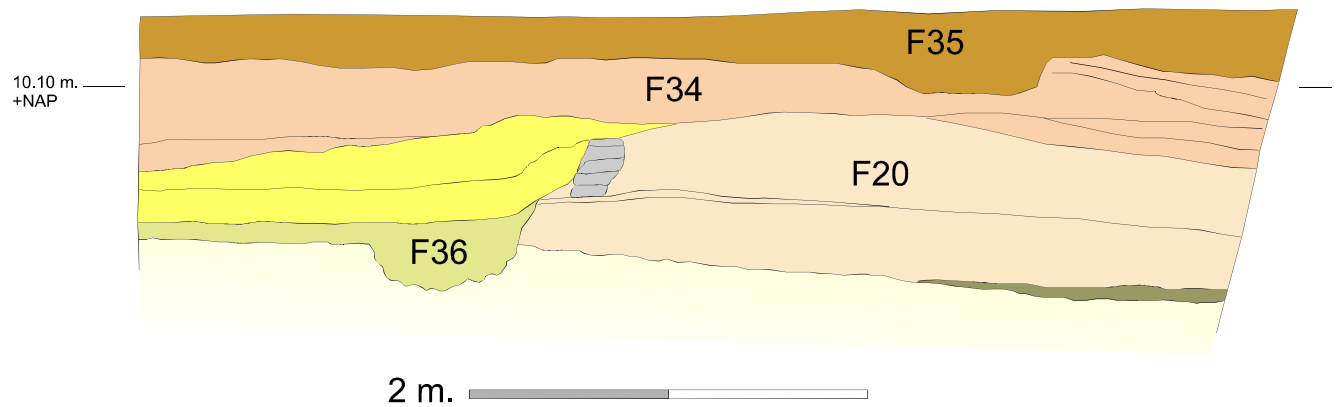
In een volgende fase raakte het greppeltje met een 50 cm dikke laag van stuifzand bedekt. Daartussen bevonden zich echter ook laagjes zand, die duidelijk door mensenhanden waren gestort. Uit een van deze laagjes kwam een fragment van een Romeinse tegula.

Later werd het terrein verder opgehoogd met dunne lagen grijs zand en zwart venig zand (F34), zoals ook bij de tonputjes F13 en F14 was gezien.

Het oudste ophogingspakket van beige zand (F20) werd ook waargenomen tijdens het slopen van de keukenkelder. Vondsten daaruit, onder andere een randfragment van een kleine drinkbeker van protosteengoed, dateren uit het tweede kwart van de 13de eeuw.

Tenslotte kon nog een profiel worden onderzocht ten zuiden van de beerput F30. Ook hier bevond zich de beige gekleurde zandlaag F20. Vondsten daaruit dateerden uit de eerste helft van de 13de eeuw.

Hoger bevonden zich de dunneren lagen van meer heterogene samenstelling, waaruit een grote hoeveelheid vondsten uit de 13de eeuw verzameld werd.

Afb. 7. Het oostprofiel op de sporen F36 en F20. Geheel rechts is nog een restant van de oudste antropogene laag zichtbaar. Ophogingslagen F20 en het plaggenwallepje met greppel F36 vormden een verhoogd plateau, waarschijnlijk voor de bouw van het eerste (houten) huis aan de Grote Markt. In de 13de eeuw hoopte zich stuifzand (felgeel) op naast dit plateau. Later volgden ophogingen van het terrein (F34-F35).

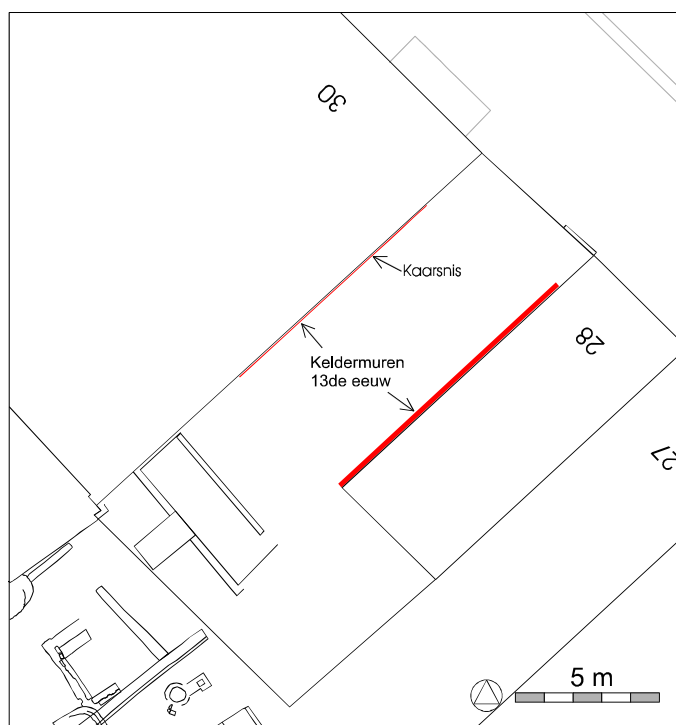
7.2. Onderzoek tijdens werkzaamheden aan de grote kelder

Vanwege problemen met het nieuwe vloerpeil werd het keldergewelf aan de bovenzijde geheel schoongemaakt en werden de zwikken gedeeltelijk uitgegraven. Daarbij kwam een aantal interessante bouwsporen aan het licht.

De zijmuur van het noordelijke buurpand, "Residence De Draak", opgetrokken in de 19de eeuw, bleek te rusten op ouder muurwerk. Dat bestond uit grote rode bakstenen met een formaat van 7 x 14,5 x 27 cm. De scheiding tussen beide muurvlakken lag iets onder de kruin van het gewelf. Dieper dan dit niveau, in de zwik van het gewelf, was het muurwerk bepleisterd. Op een diepte van 100 cm onder het nieuwe vloerpeil werd de bovenkant van een nisje aangetroffen. Plaatselijk werd de zwik iets dieper uitgegraven zodat de hele nis in het zicht kwam. Deze nis, een kaarsnis, was rechthoekig met een driehoekige bovenzijde. De hoogte was meer dan 47 cm, de breedte 30 cm. In de nis bevond zich baksteenpuin met formaten van 7 x 14,5 x 30 cm en 5 x 10 x ? cm.

Tegen de zuidelijke gevel, de zijgevel van het buurpand De Gans, kwam ook een oude fundering in het zicht. Dit was een 45 centimeter brede muur, die gedeeltelijk onder en gedeeltelijk naast de zijgevel van De Gans lag. Het bestond uit metselwerk van zachte rode baksteen in lemig zand, met een steenformaat van ? x 13,5 x 28 cm. De bovenzijde van de muur lag 45 cm onder het nieuw te maken vloerpeil, lager dan de kruin van het gewelf. De noordelijke kant van het metselwerk was regelmatig en strak afgewerkt.

De ruimte tussen de twee muren bedroeg 5,10 meter. De bestaande 16de-eeuwse kelder is tussen deze beide oudere muren opgetrokken. Het gaat hier om de zijwanden van een oudere kelder die, gelet op de steenformaten, uit de tweede helft van de 13de eeuw zal dateren. De hoogte van de kaarsnis en het vlakke bepleisterde muurwerk erboven maken het echter lastig om op deze oude kelder een tongewelf te denken. Nergens werden in het oude muurwerk aanzetten van gewelven gevonden. Als de gewelfaanzet hoger zou hebben gezeten dan het maaiveld, zou de kruin van een dergelijk gewelf veel te hoog uitkomen. De conclusie luidt dan ook, dat deze oude kelder een houten zoldering gehad moet hebben, die niet veel lager heeft gelegen dan het huidige maaiveld.

Afb. 8. De aangetroffen resten van de oudere 13de-eeuwse kelder onder De Moriaen

Afb.9. De kaarsnis in de noordelijke kelderwand; rechts in detail.

Afb.10. De zuidwand van de 13de-eeuwse kelder, in rode bakstenen, gezien van boven. Achter de regenpijp het opgaande muurwerk van het buurpand De Gans.

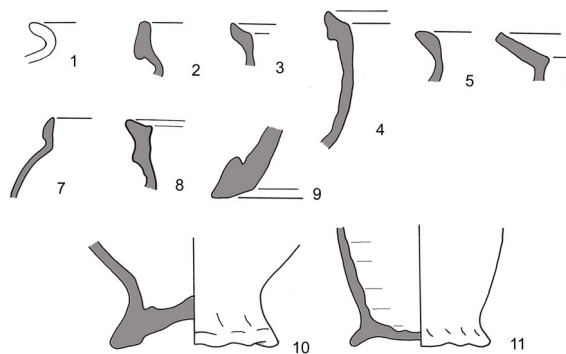
8. Vondsten

De vondsten van het onderzoeksterrein zijn afkomstig uit de ophogingslagen, kuilen en greppels (vrijwel uitsluitend keramiek) en uit de diverse afvalkuilen en beerputten (grotendeels keramiek, glas, bouwfragmenten, dierlijk bot en metaal). Ze worden hier per context in chronologische volgorde behandeld.

Het vondstmateriaal uit de oudste antropogene lagen en uit de greppels omvat een klein aantal scherven van kogelpotaardewerk en Pingsdorf-type aardewerk. Dit kan niet preciezer gedateerd worden dan 12de tot vroeg-13de eeuws. Twee kleine wandfragmenten van een geelwit, fijn baksel zijn waarschijnlijk van het Badorf-type en te dateren in de 9de -10de eeuw.

Uit de vulling van de greppel met de plaggenwal kwam een fragment van een Romeinse tegula (daktegels). Mogelijk is deze meegekomen met grond die uit de directe omgeving werd aangevoerd.

Het vondstmateriaal uit de beige ophogingslagen is niet talrijk (57 fragmenten). Het omvat niet alleen Andenne-aardewerk en kogelpotaardewerk, maar ook een belangrijk deel (31 stuks) gedraaid grijsbakkend aardewerk. Uit onderzoek elders, bijvoorbeeld in de Augustapolder ten zuiden van de stad, was al naar voren gekomen dat het begin van de 13de eeuw gekenmerkt wordt door het naast elkaar bestaan van Pingsdorf- Paffrath- en Andenne-aardewerk samen met een bescheiden aandeel van (lokaal) gedraaid grijs aardewerk². De opkomst daarvan ligt mogelijk al in het eerste kwart van de 13de eeuw. Het materiaal van de Moriaan kan gedateerd worden in de eerste helft van de 13de eeuw. Interessant is ook de aanwezigheid van een aantal roodbakkerende scherfjes. Eén ervan is bedekt met een laagje witte klei en heeft druppels loodglazuur (afb. 11, nr. 8). Het gaat hier om een imitatie van het Andenne-aardewerk, dat ook voorkomt in het pottenbakkersafval van de Fortuinstraat. In deze overgangsfase, in de eerste helft van de 13de eeuw, werden geregeld vormen en technieken van Paffrath- en Andenne-aardewerk nagemaakt, evenals die van het protosteengoed.

Afb. 11. Aardewerk uit de diverse ophogingslagen. Schaal 1:4.

1: kogelpot uit de oudste antropogene laag (vondstnr. MOR 30)

2 en 3: grijs gedraaid aardewerk uit F20 (vondstnrs. MOR 47, 39)

4: rand van een kan uit Schinveld-Brunssum, uit het stuifzand (vondstnr. MOR 26)

5: rand van een kookpot in grijs aardewerk, uit het stuifzand (vondstnr. MOR 41)

6: rand van een kom uit de omgeving van Andenne, uit het stuifzand (vondstnr. MOR 42)

7: grijs aardewerk uit F34 (vondstnrs. MOR 21 en MOR 48)

8 - 10: rood aardewerk uit F34 (vondstnrs. MOR 13, 21, 48)

11: bodem van een protosteengoed kan, uit F34 (vondstnr. MOR 21)

² Vermunt 2009

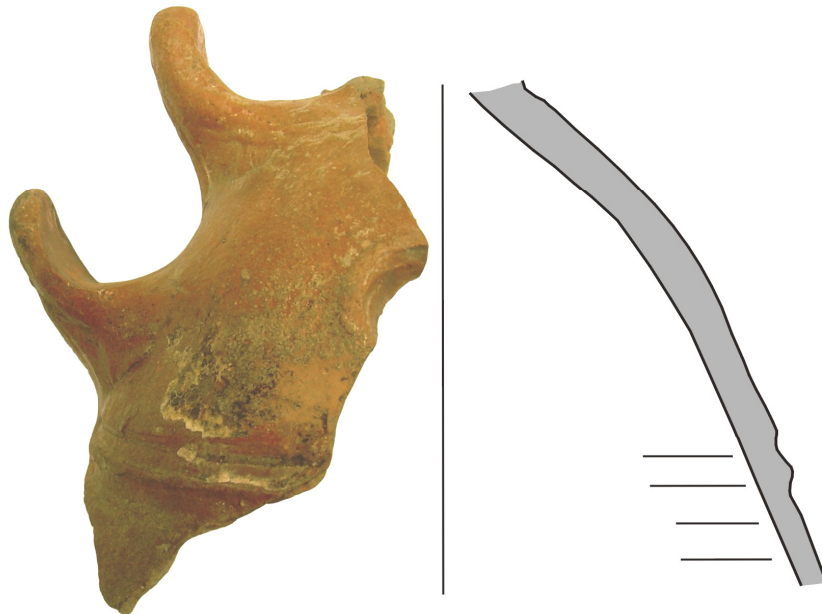
Eén randfragment van protosteengoed in de vulling van de greppel is afkomstig uit het gebied van Schinveld-Brunssum, een zeldzaamheid voor Bergen op Zoom (afb.11, nr.4). Het bruine baksel bevat een grove magering. Op de hals is een streep ijzerengobe zichtbaar. Het kan gedateerd worden in het eerste kwart van de 13de eeuw.

Ook het overige vondstmateriaal uit de greppel hoort in deze periode thuis. Het bestaat uit een combinatie van Pingsdorf, Andenne, kogelpot, protosteengoed, rood- en grijsbakkend aardewerk, waarbij de hoeveelheid gedraaid rood en grijs aardewerk al overheerst.

Duidelijk jonger (tweede helft van de 13de eeuw) zijn de vondsten uit de heterogene lagen F34 boven het beige zand en het stuifzand. Deze lagen zijn op diverse plaatsen op het terrein waargenomen. Ze werden op hun beurt weer afgedekt door een homogenere laag van grijs zand (F35), die na de sanering aan het oppervlak lag en vondsten uit de 14de eeuw bevatte.

De vondsten omvatten rood- en grijsbakkend aardewerk en in mindere mate protosteengoed. Typisch kenmerk in deze periode voor het gedraaide, lokaal gemaakte aardewerk is de dunne scherf van een hard en homogeen baksel, waarin de kern vaak een afwijkende kleur heeft, mogelijk veroorzaakt door een korte baktijd in de oven. Bij het grijsbakkende aardewerk resulteert dat in een grijswitte kern en bij rood aardewerk in een grijze kern.

Eén fragment van rood aardewerk is van een uiterst merkwaardige, onbekende vorm. Het gewelfde, op de draaischijf gemaakte object heeft aan de buitenzijde twee gebogen lippen, waarvan er een duidelijk slijtageplekken op de bovenzijde heeft. Hierop heeft waarschijnlijk een metalen of houten pen gerust. In de wand bevindt zich tenminste één rode opening. De functie is onbekend.

Afb. 12. Onbekend rood aardewerken voorwerp (vondstnr.MOR 21) uit ophogingslaag F34.

Tonput F13

Deze put bevatte een opmerkelijk aantal complete of vrijwel complete voorwerpen van rood- en grijsbakkend aardewerk, alsook losse fragmenten van voorwerpen:

Rood aardewerk: 2 kookpotten (een-orige grappen), 1 schotel, 1 vetvanger

Grijs aardewerk: 3 kannen, 4 kookpotten op standvinnen, 1 kom, 1 vuurstolp, 6 kleine kogelpotjes op lensbodems (mogelijk gebruikt als drinkbeker)

Steengoed: 2 kannen

Glas: 2 stengelglazen, 1 olielamp.

Bijzonder is de aanwezigheid van 10 fragmenten van kelkglazen, ook wel stengelglazen genoemd, die samen van minimaal twee exemplaren zijn. Dergelijk glas is tamelijk zeldzaam en wordt vaak geassocieerd met een rijk milieu³. Ook de olielamp is een buitengewoon vroeg exemplaar.

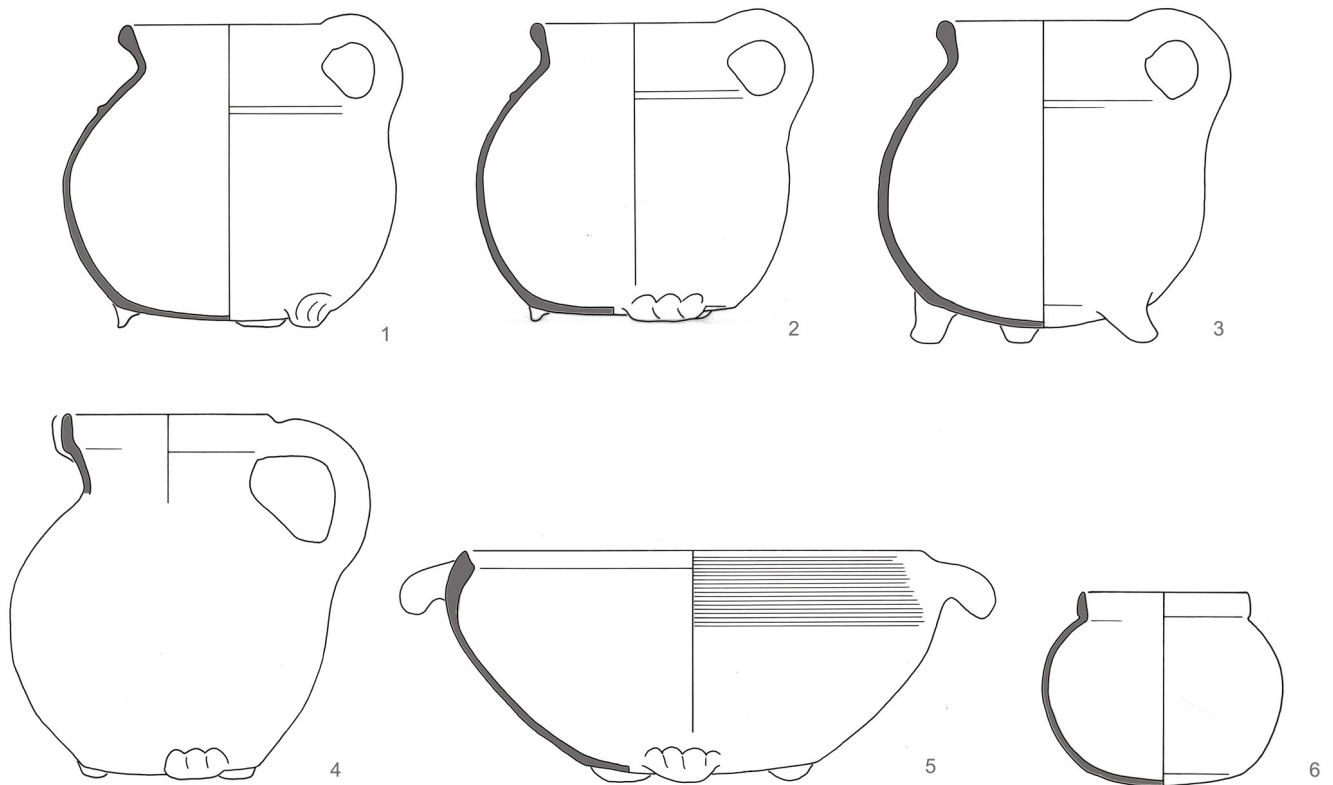
Het dierlijk botmateriaal is beperkt tot slechts 4 kleine fragmenten, verder zijn er 1 spijker en 6 fragmenten van daktegels.

De datering van het complex ligt rond 1300. Dit wordt ondersteund door de zilveren penny uit de periode 1272-1307 in de bovenste vulling.

Afb.13. Ensemble van grijs aardewerk uit tonput F13. Datering rond 1300.

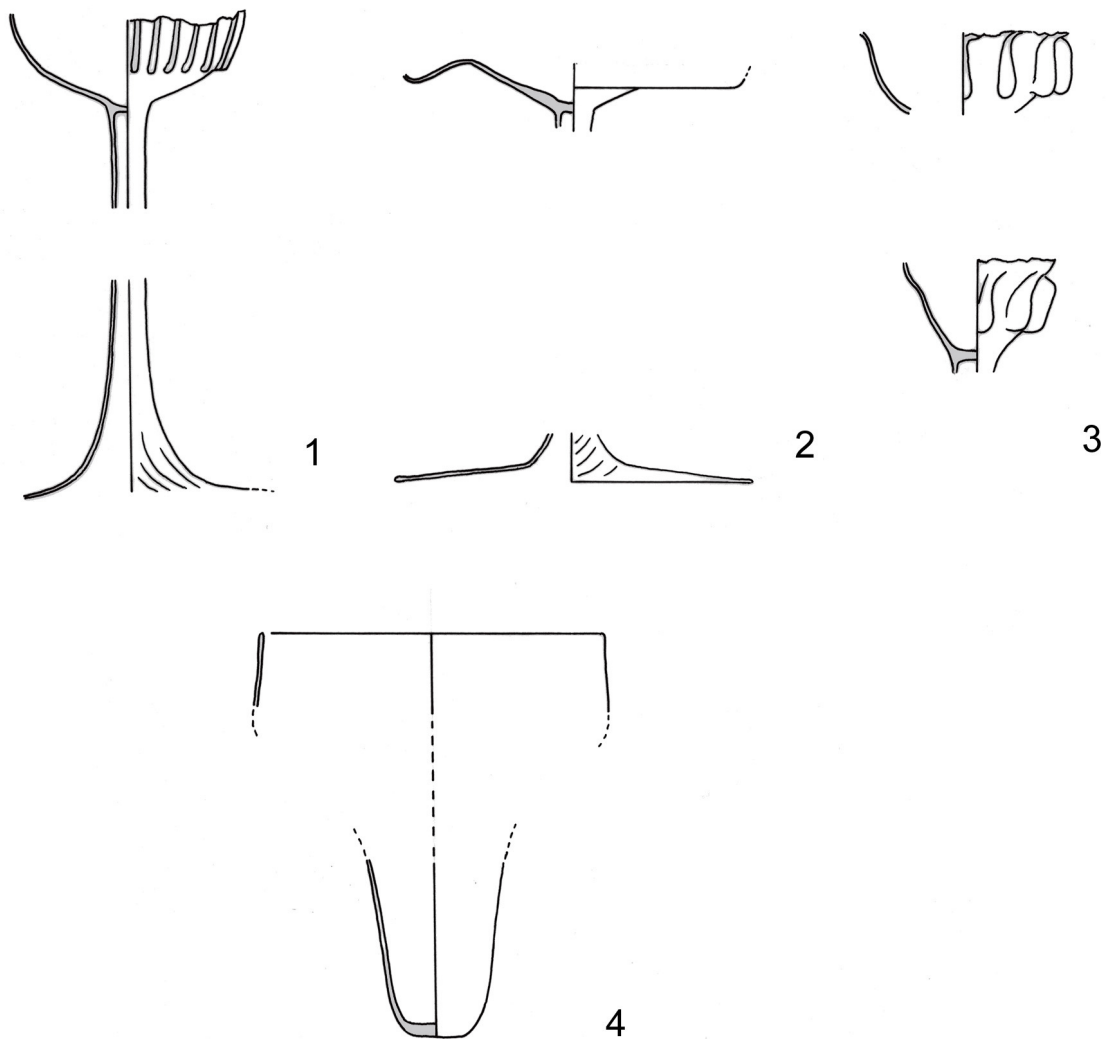
³ Henkes 1994.

Afb.14. Aardewerk uit tonput F13. Schaal 1:4.
 1 en 2: kookpotten op standvinnen, grijs aardewerk
 3: kookpot op pootjes (een-orige grape), rood aardewerk
 4: kan, grijs aardewerk
 5: kom met handgrepen, grijs aardewerk
 6: 'kogelpotje'(drinkbeker?), grijs aardewerk

Afb.15. Stengelglas-fragmenten uit tonput F13

Afb. 16. Glas uit tonput F13 en tonput F14. Schaal 1:2.

- 1 en 2: fragmenten van kelken en voeten van stengelglazen, tonput F14
- 3: fragmenten van kelken van stengelglazen, tonput F13
- 4: olielamp, tonput F13

Tonput F14

Deze put bevatte fragmenten van voorwerpen en een aantal complete voorwerpen:

Rood aardewerk: 2 steelpannen, 1 kan, 1 deksel

Grijs aardewerk: 2 kannen, 1 voorraadpot, 1 vuurstolp

Glas: 4 stengelglazen

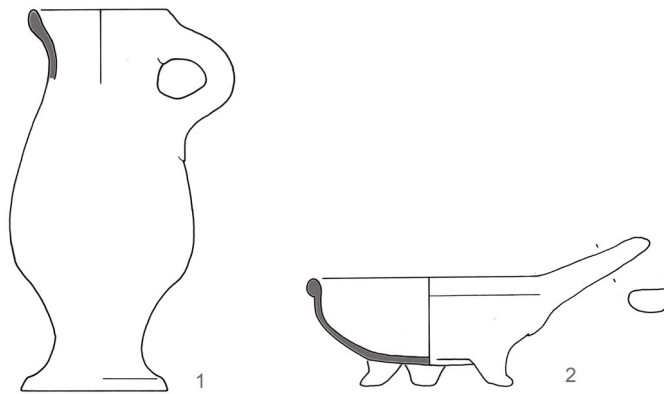
Ook hier vallen de fragmenten van de stengelglazen op, 22 fragmenten van minimaal 4 exemplaren.

Deze fragmenten passen overigens niet aan die uit put F13 maar zijn wel van hetzelfde type.

Het steelpannetje met massieve steel is van een vorm, die pas in de 15de eeuw door de Bergse pottenbakkers werd vervaardigd en geldt als een uniek stuk.

Verder bevatte de tonput nog 3 complete fannelen. Dit zijn gebogen dakpannen die op de hoek van twee dakvlakken lagen. Ze zijn gedeeltelijk geglazuurd en hebben spijkergaten. Het bevreemd dat dit soort afval in een kleine tonput terecht kwam.

De datering van dit complex ligt eveneens rond 1300.

Afb.17. Grijs kan en rode steelpan uit tonput F14. Schaal 1:4.

Afb.18. Drie fannelen en een daktegels uit tonput F14

Afvalkuil F21

Behalve twee vrijwel identieke en complete voorraadpotten bevatte de kuil vooral fragmenten:

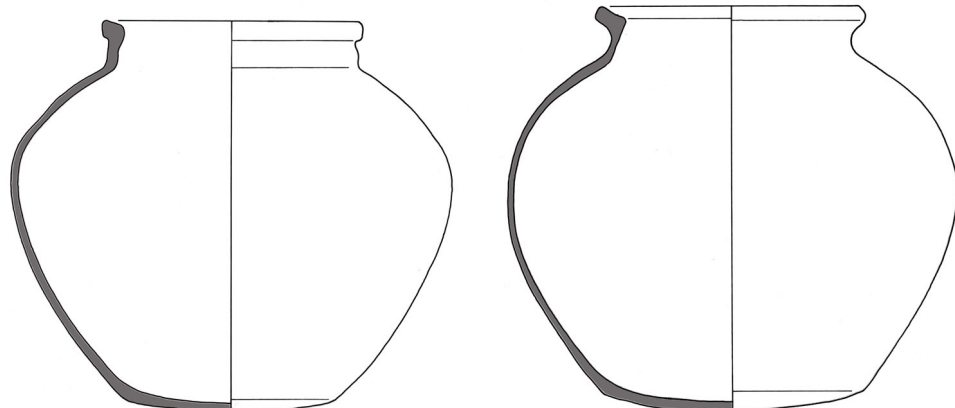
Rood aardewerk: 1 kookpot (een-orige grape), 1 voorraadpot, 1 koekenpan, 1 kan, 1 deksel

Grijs aardewerk: 3 kannen, 2 voorraadpotten, 3 kleine kogelpotjes, 1 vuurstolp

Steengoed: 4 kannen

1 fragment van een vijzel, fragmenten van een riemtong en enkele dierenbotten.

De datering ligt in het eerste kwart van de 14de eeuw.

Afb. 19. Twee vrijwel identieke voorraadpotten, in grijs en rood aardewerk, uit afvalkuil F21. Schaal 1:4.

Tonput F22

Deze put bevatte een klein aantal fragmenten, waaronder een archeologisch complete grijze kan en een haakvormig oor van een roodbakkende grape. Samen met een fragment van een steengoed drinkbeker met zoutglazuur kan dit complex gedateerd worden in de eerste helft van de 14de eeuw.

Afvalput F24

Bij het onderzoek bleek dat de bovenste vulling van deze kuil gedeeltelijk was vergraven, waardoor de inhoud verre van compleet was. Dit leverde vooral fragmenten op, die herleid konden worden tot:

Rood aardewerk: 4 grappen, 3 kommen, 5 kokervormige potten

Grijs aardewerk: 3 kannen, 1 kookpot op standvinnen, 1 kom, 1 teil, 1 voorraadpot, 3 pispotten

Steengoed: 5 kannen

Glas: 2 stengelglazen, 1 olielamp.

Metaal: 1 meslemmet, 2 spijkers

Dierbot: 7 fragmenten.

In deze kuil vallen de rode aardewerken kokervormige containers op. Helaas is er geen enkele archeologisch compleet. Ze zijn tenminste 20 cm hoog en 6,5 tot 8,5 cm in doorsnede. De bodems zijn vlak of licht gewelfd, wat recht opstaan bemoeilijkt. De randen zijn recht afgewerkt, soms licht verdikt. Ze zijn grof gedraaid en deels met de hand afgewerkt. De binnenzijde is vrij ruw. Glazuur is beperkt tot

spatten op binnen- en buitenzijde. Op de binnenzijde van één scherf bevindt zich een kalkachtige aanslag.

De functie van deze potten is niet duidelijk. Ze lijken enigszins op de aardewerken zoutcontainers uit de Romeinse tijd en vermoed wordt, dat ook deze voorwerpen voor de opslag van een bepaalde stof dienden. Ze zullen zeker geen functie als tafelgerei hebben gehad.

In Souburg, Zeeland, zouden ook dergelijke containers zijn gevonden. Ze werden in verband gebracht met het bewaren van kruiden⁴.

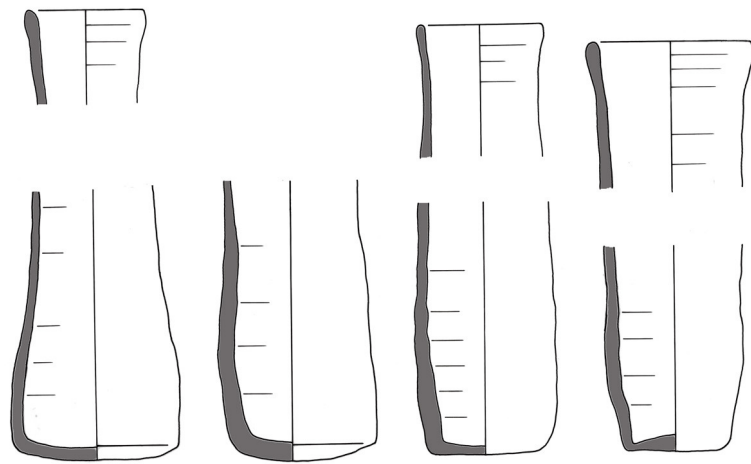
Opmerkelijk is dat ook in de beerkuil F16, helemaal achter op het terrein, een zelfde container werd gevonden.

De vondsten uit F24 kunnen op grond van de steengoed kannen (Langerwehe) en het grote aandeel grijs aardewerk in het laatste kwart van de 14de eeuw gedateerd worden.

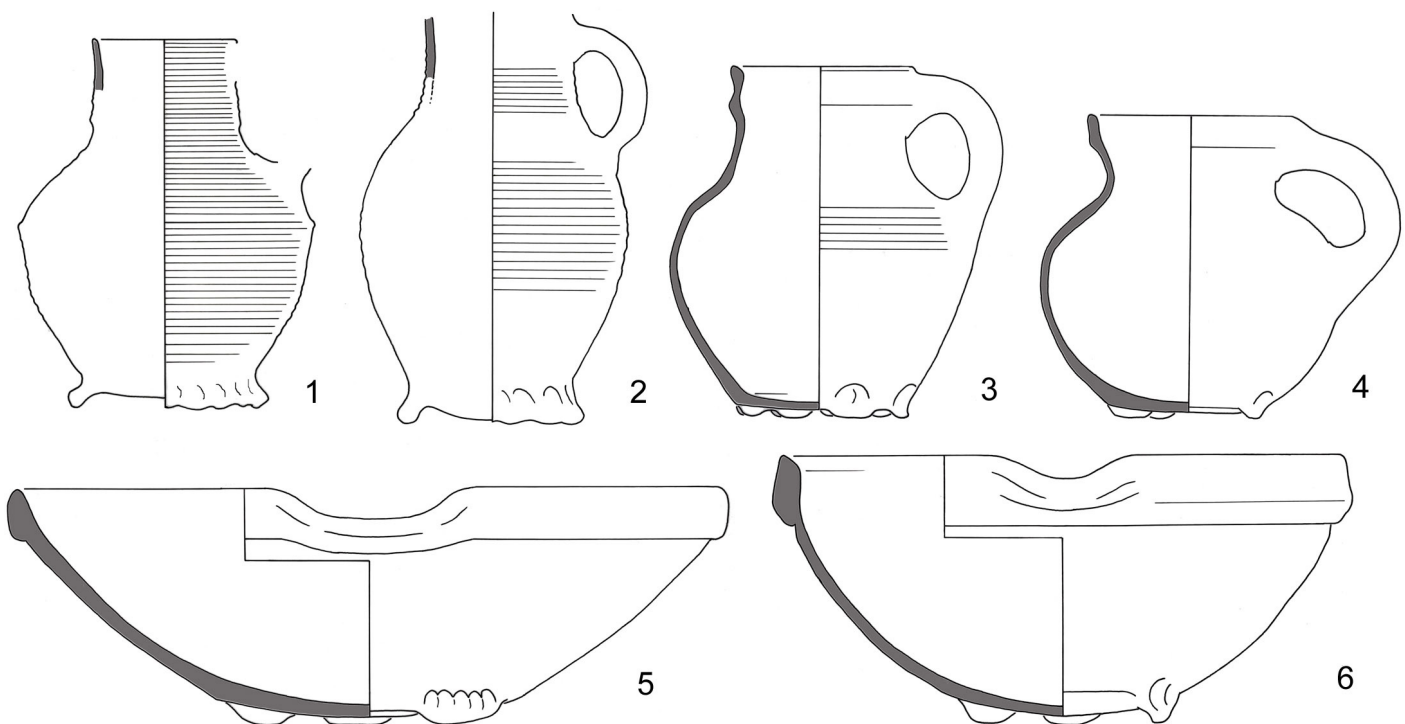

Afb.20. Kokervormige potten uit afvalput F24. Mogelijk waren ze bedoeld voor de opslag van kruiden.

⁴ Mededeling Robert van Dierendonck, SCEZ.

Afb.21. Kokervormige potten uit afvalput F24. Schaal 1:4.

Afb..22. Overige vondsten uit afvalput F24. Schaal 1:4.

- 1 en 2: steengoed kannen uit Langerwehe
- 3 en 4: grijs aardewerken kannen
- 5 en 6: rood aardewerken teil en kom

Afvalput F23

De inhoud van deze put bestond voornamelijk uit fragmenten van aardewerk en steengoed. Eén steengoed kan was vrijwel compleet bewaard.

Rood aardewerk: 3 grappen, 1 kookpotje, 4 koekenpannen, 2 kannen, 1 teil, 1 kom, 6 deksels, 2 vetvangers, 1 oliekuik.

Grijs aardewerk: 5 kannen, 2 kookpotten op standvinnen, 3 pispotten, 9 vuurstolpen, 6 teilen, 1 kom, 1 voorraadpot, 1 hengselpot

Steengoed: 11 kannen, 1 beker, 1 drinkschaal

Bouwfragmenten: 1 fragment van een nokvorst, met de aanzet van een groen geglaazuurde nokbekroning, 1 fragment daktegels.

Metaal: 1 lemmer, diverse spijkers

Dierbot: 5 fragmenten

Een randfragment van een grijsbakkende teil bleek te passen aan een scherf uit beerkuil F16, wat er op kan wijzen dat F23 ooit geruimd was en dat de resterende scherven in F16 werden herbegraven.

Ook deze put kan gedateerd worden in het laatste kwart van de 14de eeuw.

Afvalkuil F16

Ondank de afmetingen was de beerlaag in deze kuil erg dun. Het vondstmateriaal bestaat voornamelijk uit scherven, afkomstig van:

Rood aardewerk: 5 grappen, 1 pispot, 5 koekenpannen, 1 kan, 1 teil, 1 vetvanger, 1 kokervormige container.

Grijs aardewerk: 3 kannen, 2 kookpotten op standvinnen, 5 pispotten, 1 teil, 1 voorraadpot, 3 kleine kogelpotjes

Steengoed: 9 kannen, 1 drinkschaaltje

Bouwfragmenten: 5 fragmenten van daktegels

Dierbot: 23 fragmenten

Het opmerkelijkste voorwerp is de kokervormige container, zoals ook in kuil F24 voorkwamen. Dit wijst er op dat de drie kuilen F24, F23 en F16 tegelijk functioneerden.

De aanwezigheid van een rand van een roodbakkende pispot wijst op een datering in het laatste kwart van de 14de eeuw, uitlopend tot het eerste kwart van de 15de eeuw.

Afvalkuil F25

Een kleine kuil, gevuld met zanderige beer, waarin voornamelijk scherven van aardewerk, steengoed en glas werden gevonden:

Rood aardewerk: 4 grappen, 3 pispotten

Steengoed: 6 kannen, 1 beker

Glas: 6 bekerglazen, 1 fluitglas, 2 flessen, 1 kelkglas, 1 kopglas.

Dierbot: 5 fragmenten.

De plaats van de kuil en de samenstelling van de vulling doen denken dat F25 een ruiming is van de beerkelder F30.

De datering ligt in de tweede helft van de 16de eeuw.

Beerton F9

Deze beerput, een ingegraven ton, bevatte een dikke berige vulling met zeer veel vondstmateriaal. Het meeste daarvan was keramiek. Dierlijk botmateriaal was uiterst schaars.

Rood aardewerk: 5 grapen, 2 pispotten, 1 kan, 3 papkommen, 1 schotel, 1 deksel, 1 spaarpot, 1 vuurtest.

Steengoed: 1 kan, 1 beker

Faience: 3 schotels, 1 kom, 1 bloempot, 1 plinttegel, 1 spaarpot

Porselein: 1 schotel

Witbakkend: 1 kookpot, 1 pispot

Pijpaarde: 12 tabakspijpen

Glas: 12 beker glazen, 1 berkemeier (mini-roemertje), 6 kelkgladen, 2 flessen.

Dierbot: 10 fragmenten

De samenstelling van de vulling (weinig kookgerei en relatief meer glas) wijst eerder in de richting van een put onder een woonvertrek dan onder een keuken. Een van de merken op een tabakspijp is een trompetter, gemaakt door Aert Paulus Baeck of diens weduwe Cathrijn Jacobs in de periode 1674-1691. Het hielmerk met gekroonde initialen AI is van Adriaen Janszoon van de Aerde, 1660-1674. Het vondstcomplex dateert uit de tweede helft van de 17de eeuw.

Afb.23. Voorwerpen uit beerput F9.

9. Synthese en beantwoording van de onderzoeksvragen

De gegevens laten het toe om in grote lijnen de ontwikkeling van het terrein te schetsen. Door het ontbreken van een vlakdekkend onderzoek is daarbij wel de nodige voorzichtigheid geboden.

1. Sporen van een voorstedelijke bewoning

In verhouding tot het zuidelijke en zuidoostelijke deel van de binnenstad zijn er op dit perceel relatief weinig vondsten uit de 12de eeuw. Een klein stukje van een oud niveau op de oostzijde van het erf dateert waarschijnlijk uit de voorstedelijke periode. Het terrein liep in de voorstedelijke periode geleidelijk af in de richting van de Markt, maar ook in zuidelijke richting, waar zelfs een restant van een venige ondergrond werd gevonden. Ook in het riooltracé van de grote Markt werd in de zuidwestelijke hoek een venige terreindepressie aangetroffen.

De greppel F32 zou een voorstedelijk element kunnen zijn, bijvoorbeeld een ontwateringgreppel aan de rand van een venige laagte, mede omdat hij afwijkt van de richting van het perceel.

De Romeinse daktegels en de Badorf-fragmenten wijzen op bewoning in de omgeving gedurende de Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen, maar op het terrein zelf zijn daarvan geen sporen gevonden.

2. Aanwijzingen voor akkerbouw in de voorstedelijke fase.

Het laagje zwartgrijs zand in het lagere zuidelijke deel van het erf, zoals in de beide profielen gezien, zou een restant van een akkerdekje kunnen zijn. Zeker is dit niet, vooral niet omdat het een erg dun laagje is. Een soortgelijke dunne laag werd aangetroffen in een profiel op de Grote Markt en was waarschijnlijk een opvulling van een venige laagte.

3. De eerste uitgifte van percelen aan de westkant van het marktplein

De smalle oost-west gerichte greppel (F36) en de ophogingslagen van beige zand (F20) zijn ongetwijfeld resten van een eerste bouwrijp maken van het terrein. Het zandlichaam met plaggenbeschoeiing diende als een soort podium voor een huis, aan de noordzijde door een greppel begrensd. Een soortgelijke aanleg werd gevonden in de opgraving “Sint Joris” in de Huijbergsestraat (2011), de “Parade” (2002) en “de Rode Leeuw” in de Dubbelstraat (1993). In de Dubbelstraat en de Huijbergsestraat gaat het om een afbakening aan de straatzijde; op de Parade en onder de Moriaan gaat het om een begrenzing aan de zijanten van het perceel.

Het is mogelijk dat de beide paalkuilen F26 en F27 deel uitmaakten van een voortzetting van de greppel in oostelijke richting. Als deze lijn dan wordt doorgetrokken, valt hij samen met de noordelijke grens van de Moriaan. Wellicht is deze lijn de oudste perceelgrens.

De vondsten in de ophogingen dateren deze oudste fase in de eerste helft, of mogelijk zelfs het eerste kwart van de 13de eeuw. Dat ondersteunt de historische gegevens (stedelijke vrijheden kort voor 1200, bevestigd in 1212).

Een interessant fenomeen is het stuifzand in de greppel en deels over het plaggenwallepje. Een soortgelijke overstuiving werd opgegraven in de Zuidmolenstraat (1983), op de Vismarkt (1991) en in de Potterstraat (1996). In de loop van de 13de eeuw ondervond de stad blijkbaar veel last van zandverstuivingen, vooral vanaf de hoogten rond de Lindebaan, waar tot laat in de 16de eeuw een kale vlakte was (“het Paardenkerkhof”).

In het stuifzand achter de Moriaan komen overigens ook antropogene laagjes voor, in de vorm van grijs zand.

4. De achterbebouwing in de late middeleeuwen.

Op de plaats van het afgebrande pand stond in het laatste kwart van de 13de eeuw een huis met

een kelder, waarvan de zijmuren bewaard bleven. Het bijbehorende achtererf had inmiddels zijn typische knik naar het noorden gekregen, zoals ook bij de andere percelen aan de westkant van de Markt. Mogelijk hield dit verband met de aanleg van de Potterstraat en de daarbij gepaard gaande opdeling van het terrein in twee delen (hetgeen achter Fortuinstraat 1 door een greppel gemarkeerd werd).

De afvalputten F13, F14 en F21 wijzen op het bestaan van een achterhuis achter de Moriaan omstreeks 1300. De dunne grondlagen rondom de tonputten (F34) zouden dan egalisatielagen voor opeenvolgende vloerpeilen geweest zijn. Helaas ontbreken de bijbehorende bouwsporen dus er kan niets worden gezegd over de vorm ervan. De afvalputten werden ingegraven vanuit het zandpakket F34. De putten wijzen misschien op een zekere gemakzucht van de bewoners of op het ontbreken van ruimte. Dergelijke 'vroeg' putten zijn in de binnenstad namelijk zeldzaam; vuil werd in de 13de eeuw meestal op het open erf gegooid of als mest gebruikt op de eigen moestuin. Wellicht ontbrak hier een dergelijk erf en lagen de tonputten onder de bebouwing.

De glasvondsten uit deze tonputten zijn heel bijzonder. Ze horen tot de oudste gebruiksglazen die uit stedelijke milieus bekend zijn en wijzen er op dat de bewoners een hoge maatschappelijk status hadden.

De fundering F3, misschien ook F7 en de poer F8 maakten waarschijnlijk deel uit van een 14de-eeuws achterhuis. De laat-14de eeuwse put F23 lag dan waarschijnlijk onder dit achterhuis, tegen de zuidelijke gevel, terwijl de kuil F16 net buiten de (houten?) westgevel lag.

Het is eveneens denkbaar dat F24 het geruimde materiaal uit F30 bevatte. F30 lag waarschijnlijk onder de zuidoostelijke hoek van het achterhuis.

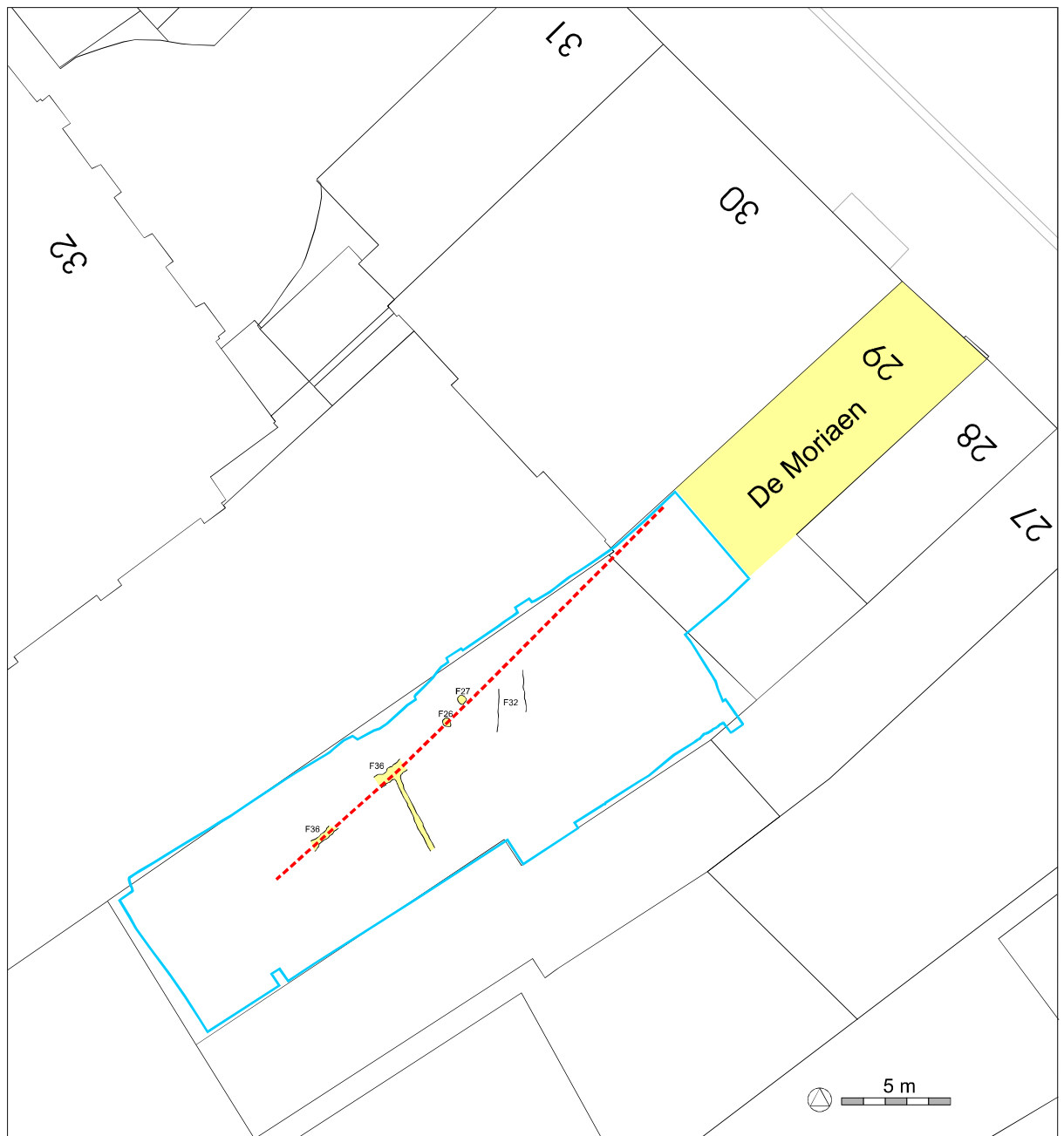
Merkwaardig is het ontbreken van vondstcomplexen uit de late 15de eeuw en de vroege 16de eeuw, doorgaans het talrijkst in de binnenstad. Op bijna alle achtererven van de panden aan de hoofdstraten worden kuilen gevonden waarin restanten liggen van het ruimen van een stenen beerput onder het pand zelf. Het gaat om onbruikbaar afval zoals scherven, botten en bouwpuin, dat niet met de mest werd afgevoerd maar opnieuw in een kuil op het erf werd begraven. Het ontbreken van dergelijke kuilen achter De Moriaan kan verklaard worden door gebrek aan open ruimte.

In de 16de eeuw (en later) was het achterhuis, of een deel ervan, begrensd door de muren F1 en F4. De afvalkuil F25 lag net buiten de oostgevel, op een open erfje tussen voor- en achterhuis. Het achterhuis was toen 14 meter lang.

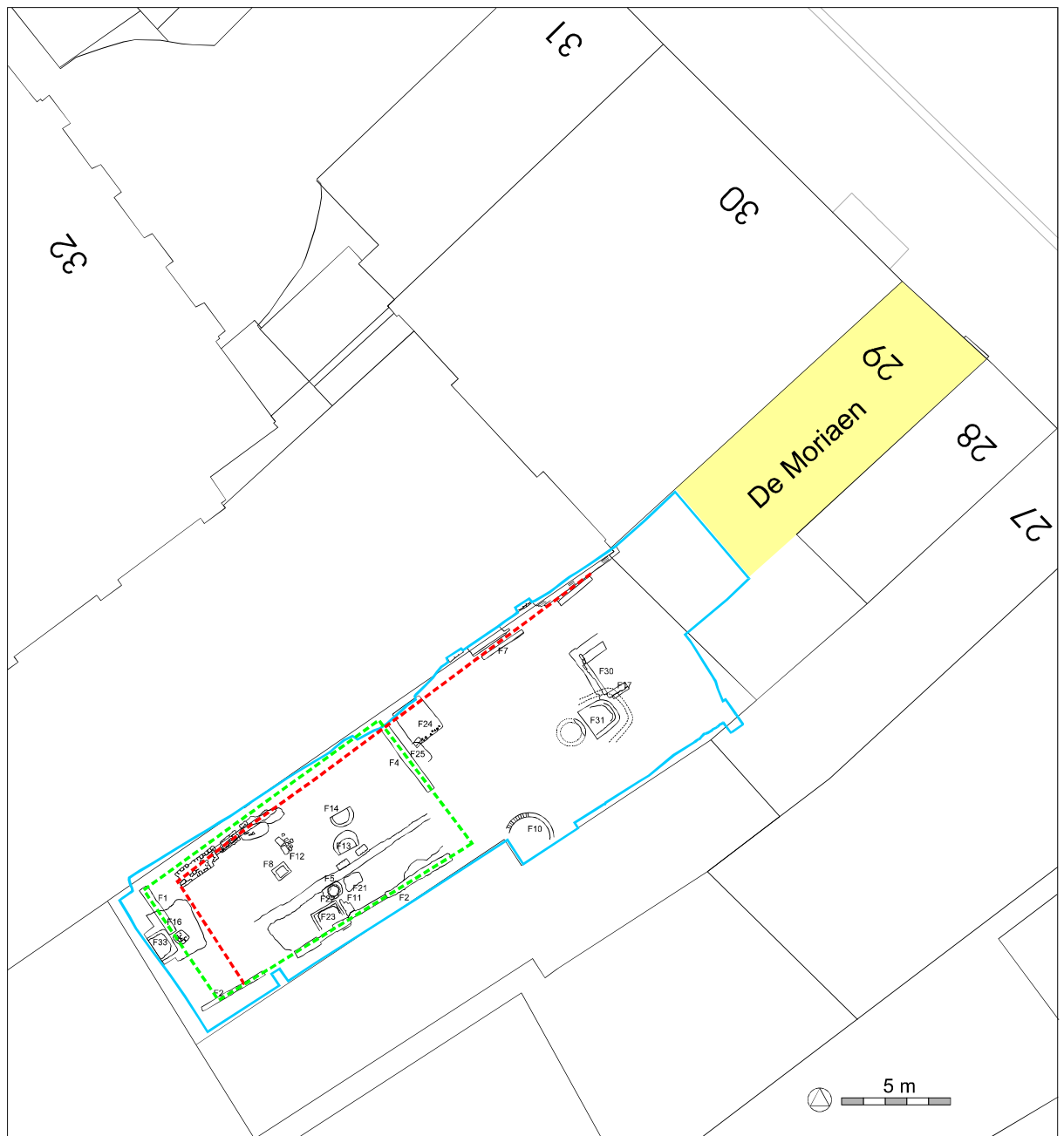
De sporen F5 en F4 zouden resten van een gang kunnen zijn, die achter het huis De Gans in de richting van de Potterstraat liep

5. Beroepen die in het pand werden uitgeoefend.

De enige voorwerpen die een mogelijke aanwijzing geven voor activiteiten van de bewoners, zijn de kokervormige potten. Als die voor kruiden waren bedoeld, dan kan er een handelaar in (onder meer) kruiden in de Moriaan gewoond hebben. Helaas bieden de stedelijke archieven over die periode (rond 1400) vrijwel geen informatie.

Afb.24. Hypothetisch verloop van de noordelijke erfgrans van de Moriaen in de 13de eeuw

Afb.25. Hypothetische vorm van achterbebouwing van de Moriaen in de 14de eeuw (rode lijnen) en in de 16de eeuw (groene lijnen).

10. Featurelijst

Featurelijst					
Nr	Soort	Omschrijving	Steenformaten	Vulling	Datering
1	muur	Noord-zuid gericht. Noordzijde is verbroken door fundering lantaarnpaal. 2 steens breed. Grillig metselwerk van veelal hergebruikte bakstenen in harde geelwitte kalkspecie.	5½x11/11½x? cm ?x8½x18 cm (poer)		16
2	muur	Oost-west gericht. Steens breed. Verbroken door bouw van keuken in 1947. regelmatig werk van rode en gelig rode bakstenen in matig harde geelwitte kalkspecie. Veel hergebruikte stenen	4½x9½x21 cm 4½x10x21 cm 4½x10½x21 cm		15A
3	muur	Oost-west gericht. Ruw werk van hergebruikte rode bakstenen in zand. Oostzijde verbroken door diergraf, verder verloop onduidelijk.	6x10½x? cm		14
4	muur	Noord-zuid gericht. 35 cm breed, regelmatig metselwerk van gele en rode bakstenen in harde witte kalkspecie.	4x8x? cm		17B
5	puinspoor	Oost-west gericht. Parallel aan F2.		Rood baksteenpuin	
6	muur	Oost-west gericht. Vormde de noordgevel van een achterbouw. Regelmatig metselwerk van rode en rossig bruine bakstenen in vrij harde witte kalkspecie. heeft vier versnijdingen aan de zuidkant. Op onderste niveau tenminste 56 cm breed.	5x10½x21½ cm 5x10½x22 cm		15A
7	muur	Oost-west gericht, parallel aan F6. Steens breed. Regelmatig werk van rode en oranjeroode bakstenen in zachte witte kalkspecie.	5x12x25 cm 5x12½x25 cm		14B
8	poer	Vierkante poer, 13 cm brede huid van baksteen, gevuld met zand.	7x13x27 cm		14
9	beerton	Diameter 68 cm. Gemaakt van houten ton met ijzeren hoepels.		zwart berig zand	17B
10	beerput	Ronde gemetselde beerput onder keldervloer van keukenblok uit 1947. Binnendiameter van 97 cm. Regelmatig werk van gelig rode en oranjeroode bakstenen in kalkspecie	4x9x18 cm	puin	15d-16a 16B (v)
11	muur	Noord-zuid gericht. Rommelig werk van rode en gele bakstenen in leem. Lijkt in verband te liggen met F2. 50 cm breed.	5x13x26 cm 5x13½x26 cm	Zwartgrijs zand	15A
12	poer	Onderste laag van poer (?) bestaande uit baksteenbrokken en 2 grote stukken Naamse steen in zand			14A
13	beerton	Vanuit F34 ingegraven beerton. Diameter van 86 cm. Aftekening van onderste houten ton is nog zichtbaar.		dunne beerlaag tussen twee	13d-14a

Featurelijst					
Nr	Soort	Omschrijving	Steenformaten	Vulling	Datering
				lagen grijs zand.	
14	beerton	Vanuit F34 ingegraven beerton. Diameter van 81 cm. Aftekening van onderste houten ton is nog zichtbaar. In bovenste vulling is geen gelaagdheid zichtbaar.		bovenin donkerbruin zand + puin, daaronder grijs zand en beer op bodem	13d-14a
15	waterkelder	rechthoekig, inwendig 1,26 x 2,16 meter. Vierkant putgat in zuidoosthoek. Noordwestmuur van achterhuis Grote Markt 27 rust deels op het gewelf.		baksteenpuin + plastic	18
16	beerkuil	vierkante kuil in uiterste westen van opgravingsvlak. Ligt deels in het westprofiel. Westeind vergraven door F33.		licht berig, grijs zand	15a
17	muur	L-vormig. Oost-west gericht met hoek naar zuid aan westkant. Regelmatig werk van gele, oranje en vaalrode bakstenen in harde witte kalkspecie. Twee versnijdingen aan zuid- en oostzijde.	4x8x16½ cm 4x8x17 cm		17
18	waterput	grote ronde waterput, regelmatig metselwerk van gele bakstenen in zeer harde specie (trasachtig). Aan oostzijde een putje met gootje voor de opvang van regenwater. Intacte korf.	5x11x? cm 5½x12x? cm	puin	18
19	muur	Noord-zuid gericht. Regelmatig werk van rode en bruinrode bakstenen in matig harde geelwitte kalkspecie.	4x8x16½ cm		17
20	laag	ophogingslaag ten zuiden van de greppel F36. Bestaat uit twee fasen. De tweede fase is aan noordzijde met een plaggenwal beschoeid		geelbeige zand	13A
21	ingraving	rechthoekige ondiepe kuil.		berig zwartbruin zand	13d-14a
22	beerton	51 cm in diameter. Aftekening van houten ton is nog zeer licht zichtbaar. Op dieper niveau een krans van baksteenbrokken als basis voor de ton.		vuil zwartgrijs zand	14A
23	beerkelder	rechthoekige beerkelder. Regelmatig metselwerk van dieprode en gele bakstenen in leem. Aan de binnenzijde onderin een uitgestulpte baksteenrand. Inwendig 1,05 x 0,80 meter.	7x14x26½ cm 7x13x27 cm	donkerbruin + zwart zand en puin	14A (k) 15a (v)
24	beerkuil	vierkante kuil met rechte wanden en vlakke bodem. Gelegen ten oosten van F4. Uiterste zuidwest hoekje vergraven door F25.		vlekkig wit en grijs zand + puin	15a

Featurelijst					
Nr	Soort	Omschrijving	Steenformaten	Vulling	Datering
25	beerkuil	kleine beerkuil onder F4, wordt afgedekt door een 17 ^e eeuwse kuil (niet onderzocht). Komvormige bodem.		beer	16B
26	paalkuil	rond, rechte wanden, vlakke bodem		gevekt grijs zand	
27	paalkuil	rond, rechte wanden, vlakke bodem		gevekt grijs zand	
28	ingraving	Rechthoekig, ondiep, vlakke bodem		grijs zand	13
29	greppel(?)	Oost-west gericht. Schuine wanden, getrapte bodem.		gelig grijs zand	13
30	beerput	Rechthoekige constructie. Regelmatig metselwerk van oranje rode bakstenen in leem. Aan binnenzijde een secundaire klamp van vaalrode bakstenen in matig harde witte kalkspecie.	5½x14x27 cm (in leem) 4 x 8 x ? cm	puin in grijs zand	14A (k) 16B (v)
31	ingraving	Trechtersvormige ingraving met dikke lemen wanden. Functie onbekend (looiput?)		vuil zwart zand	?
32	greppel	Noord-zuid gericht. Schuine wanden, vlakke bodem		grijs zand	12-13a
33	beerkuil	rechthoekige beerkuil gegraven door het westdeel van F16. Ligt deels in het westprofiel. Rechte wanden, vlakke bodem.		grijs zand (boven) en lichtbruine beer (onder)	16bc
34	laag	sterk gelaagde ophoging op F20		grijze en zwarte humeuze laagjes	13B
35	laag	ophogingspakket op F34		grijsbruin humeus zand	14A
36	greppel	smalle komvormige greppel, zw-no gericht. Tegelijk aangelegd met F20 en plaggenwal		grijs zand	13A

11. Literatuur

Ham, W.A van, *Historische Stedenatlas van Nederland*. Aflevering 7: Bergen op Zoom (Delft 2003).

Henkes, H.E., *Glas zonder glans*. Rotterdam Papers 9 (Rotterdam 1994), 28-32

Vermunt, M.J.A., 'Archeologische waarnemingen op de Grote Markt', *De Waterschans* 3-2002, 111-114.

Vermunt, M.J.A. en H.L.A. van der Kallen, *Archeologisch onderzoek Augustapolder. Een opgraving van nederzettingssporen uit de 12de en 13de eeuw op de rand van zand en veen*. Archeologische Rapporten gemeente Bergen op Zoom 14 (Bergen op Zoom 2009).

Vermunt, M.J.A., 'Bespiegelingen over de opgraving achter Fortuinstraat 1', *Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom* 48 (2010), 2-6.

Colofon

Dit is een uitgave van de Gemeente Bergen op Zoom, Afdeling ECE, Team Cultuur en Toerisme, cluster Monumenten en Archeologie.

Gegevens uit deze publicatie mogen gebruikt worden indien eerst toestemming is gevraagd aan de uitgever.

Titel:	Archeologische rapporten 23: Archeologische begeleiding “De Moriaan”, Grote Markt 29.
Auteurs:	M.Vermunt
Tekeningen:	A.van der Kallen, M.Vermunt.
Foto's:	Eigendom gemeente Bergen op Zoom, tenzij anders vermeld
Plaats, datum:	Bergen op Zoom, oktober 2011
NUR:	682
ISBN-13:	978-90-78106-15-9